

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та практичної психології

**Система ставлень як чинник соціалізації у
підлітковому віці**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня «бакалавр»
спеціальності: 053. Психологія
освітньої програми:

Психологія

Довженко Інни Олегівни

Керівник:

Доктор психологічних
наук, професор Велитченко Л. К.

Рецензент: канд.пед.наук, доц.

_____.

Ізмаїл - 2023

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри _____
(назва випускової кафедри)

протокол №__ від «__» _____ 202__ р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«__» _____ 202__ р.

Оцінка _____
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.....	9
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	9
1.1 Соціалізація і розвиток особистості.....	9
1.2. Поняття системи ставлень і спрямованості особистості.....	20
1.3. Психологічні особливості школярів підліткового віку.....	29
Висновки до 1 розділу.....	45
РОЗДІЛ 2.....	48
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТАВЛЕННЯ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ.....	48
2.1. Методи та методики дослідження особливостей соціалізації підлітків у різних типах сімей	48
2.2. Процедура й аналіз результатів дослідження.....	55
Висновки до 2 розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. В Україні в даний час спостерігаються значні зміни в умовах формування особистості. Ці зміни визначаються трема глобальними тенденціями. По-перше, спостерігається зростаючий динамізм соціальних процесів, який сприяє становленню нового типу суспільства, що орієнтоване переважно на майбутнє. По-друге, відбувається болісне подолання тоталітаризму на соціально-політичному та світоглядному рівнях, особливу увагу приділяють значенню національних і загальнолюдських цінностей, а також культурі як основному контексту для формування особистості. По-третє, акцентується значущість індивідуально-особистісного аспекту в процесі формування особистості.

Соціалізація є процесом формування соціального "Я". Вона охоплює різноманітні способи включення індивіда до культури, навчання і виховання, завдяки яким він набуває соціальної природи.

Одна з глобальних тенденцій, яка впливає на соціалізацію в Україні, - це зростаючий динамізм соціальних процесів. Швидкі зміни у суспільстві створюють потребу в нових навичках, знаннях і цінностях, які індивід повинен освоїти, щоб успішно інтегруватися у сучасне суспільство. Сприяння становленню нового типу суспільства, що орієнтується на майбутнє, вимагає розвитку гнучкості, адаптивності та креативності в особистісному зростанні.

Процес формування та розвитку сім'ї є результатом взаємодії політичних, економічних, соціальних та духовних аспектів суспільства і держави. Цей процес визначає спосіб життя і суспільство в цілому і

має складний та багатогранний характер, який може викликати незгоду та розбіжності серед громадян.

Одна з найбільш складних ситуацій впливу на формування сімейного оточення стосується дітей, особливо тих, які зіткнулися з розлученням батьків, тривалою відсутністю одного або обох батьків, внутрішньо-сімейними конфліктами, відсутністю батьківського тепла або відмовою батьків від дитини. Важливою умовою для нормального психологічного розвитку дитини є позитивне спілкування з батьками.

Підлітковий період розвитку вважається перехідним і критичним, оскільки він означає перехід до дорослого життя та супроводжується особливими особистісними викликами та проблемами. Цей період має великий вплив на подальше життя людини і може суттєво вплинути на її дорослу особистість.

Українське суспільство стикається з цими складнощами, і важливо знайти шляхи для покращення сімейного середовища та підтримки дітей та підлітків у їхньому розвитку.

Перехідний період підліткового віку є важливим етапом у формуванні нової особистості, а батьки відіграють ключову роль у допомозі підліткам у цьому процесі входження в суспільство. Сім'я є найважливішим інститутом соціалізації особистості і відіграє непереоцінену роль у подоланні духовних і соціальних криз.

Наукові дослідження з цієї теми проводяться, переважно, у соціології сім'ї, хоча на українських вибірках їх не так багато, і основна увага приділяється неповним сім'ям.

Основною метою підлітка є формування самосвідомості та ідентичності, які можна розглядати як основні психологічні

досягнення у цьому віці. Це період, коли дитина задумується про себе як про особистість і починає самовиховання. Також починається формування темпераменту, морального розвитку та власних переконань. Часто ці переконання не збігаються з загальноприйнятою громадською думкою, що створює проблеми підліткам у суспільстві. У цьому процесі багато залежить від самого підлітка, школи та соціального середовища, але найбільший вплив на його розвиток має виховання в сім'ї та ставлення батьків до нього.

У вивченні проблематики формування особистості у підлітковому віці використовуються різноманітні зарубіжні та вітчизняні теорії і концепції. До таких теорій відносяться роботи Б.Г. Ананьєва, Б.П. Паригіна, ідеї С.Л. Рубінштейна і К.А. Абульханової-Славської, які розглядають особистість як індивідуальний рівень суспільного буття. Також значний внесок внесли І.С. Кон та Д.І. Фельдштейн.

У даній роботі діалектико-матеріалістична концепція соціалізації М.В. Дьоміна, Н.П. Дубініна та А.Ф. Поліса використовувалася як основа. Вони досліджували соціалізацію як цілісний та універсальний процес, який об'єднує філогенез і онтогенез. Ці теоретичні підходи стали основою для вивчення формування особистості у підлітковому віці.

У змінених соціально-економічних умовах проблема впливу сім'ї на процес становлення особистості в підлітковому й юнацькому віці носить актуальний характер. Тому в роботі розглядаються деякі особливості соціалізації сучасного підлітка в різних типах сімей .

Мета дослідження: вивчення впливу системи ставлень на

соціалізацію підлітків(на прикладі батьківських відносин).

Відповідно до мети дослідження були сформовані такі **завдання**:

1. З'ясувати поняття соціалізації та розвитку особистості.
2. Визначити поняття системи ставлень і спрямованості особистості;
3. Проаналізувати психологічні особливості школярів підліткового віку;
3. Емпірично дослідити особливості соціалізації підлітків у різних типах сімей .

Об'єкт дослідження – сама система ставлення, що існує в суспільстві, тобто система цінностей, норм, очікувань та способів поведінки, які впливають на соціалізацію підлітків.

Предмет дослідження – процес соціалізації підлітків і його взаємозв'язок з системою ставлення.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань в даному дослідженні використовуються різноманітні методи. Серед них використовуються теоретичні методи, які включають аналіз теоретичних та методологічних аспектів, класифікацію та систематизацію наукових джерел, а також порівняння та узагальнення отриманих даних. Для отримання емпіричних даних використовуються діагностичні методи, а також констатувальний та формувальний експерименти. Для обробки отриманих даних використовуються методи узагальнення та систематизації кількісних і якісних даних емпіричного дослідження. Також використовується метод математичної статистики. Використання цих методів дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість та достовірність результатів дослідження.

Психодіагностичний комплекс методик склали: методика «Підлітки про батьків» Е. Шефер, методика «Самооцінки психічних станів» Г. Айзенка та методика «Взаємодія: батько-дитина» (ВБД) Марківської І.М.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі Základní Škola, Hrušovany nad Jevišovkou (школа в Чеській республіці). Вибірку дослідження склали 30 осіб віком від 15 до 17 років.

Практичне значення. Практичні психологи можуть використовувати отримані результати емпіричного аналізу для роботи з дітьми, які виростають у різнотипних сім'ях. Ці результати можуть допомогти визначити конкретні методи та підходи до виховної роботи з цією віковою групою школярів, а також розробити систему психолого-педагогічної підтримки та супроводу. Отримані дані можуть бути використані для адаптації програм та інтервенційних заходів, спрямованих на підтримку підлітків у різнотипних сім'ях і сприяння їхньому психологічному розвитку та соціалізації.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, висновків до розділів, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

1.1. Соціалізація і розвиток особистості

Особистість впливає на суспільство і водночас є результатом цього впливу. Вона активно взаємодіє з соціальним оточенням і сприяє його розвитку. Особистість стає об'єктом і суб'єктом соціальних відносин, виявляючи бажання належати до соціуму і впливати на нього відповідно до своїх переконань і творчої індивідуальності. Кожне суспільство має свої вимоги до розвитку особистості і створює систему, що сприяє формуванню соціально

значущих якостей людини. Важливо, щоб процес соціалізації був правильно організований, щоб особистість успішно входила в соціум. Соціалізація людини відбувається через її взаємодію з різними факторами, групами, організаціями та агентами, використовуючи різні засоби і механізми. Ці фактори та агенти можуть доповнювати один одного або суперечити один одному впливом на дітей, підлітків і молодь[24].

Не існує єдиної точки зору на соціалізацію людини, оскільки розуміння цього поняття варіюється в залежності від підходу, який використовується. Соціалізація може бути трактована по-різному залежно від контексту. У рамках суб'єкт-об'єктного підходу, соціалізованість розглядається як загальна сформованість особистістю рис, які визначаються її статусом і є необхідними для даного суспільства. Існує також підхід, згідно з яким соціалізованість розглядається як "результативна конформність індивіда до соціальних норм і вимог"[25].

Існує інший погляд на соціалізованість, який вбачає її сутність в засвоєнні не лише конкретних рольових очікувань, але й суті цих вимог. Згідно з цим поглядом, успішна соціалізація полягає в формуванні у людини поведінкових моделей, що включають основні елементи інституціональних вимог і приписів. Американський психолог і педагог Л.Колберг вважав, що такий тип соціалізованості сприяє уникненню рольових конфліктів у майбутньому. Сучасні дослідження все більше акцентують увагу на тих умовах і характеристиках, які забезпечують успішну соціалізацію у подальшому, а не лише відповідність вимогам на певному етапі розвитку. Наприклад, соціалізованість розглядається як засвоєння

особистістю установок, цінностей, способів мислення та інших особистісних і соціальних якостей, які будуть характеризувати її на наступних етапах розвитку. Цей підхід, який американський дослідник А.Інкельс називає "загляданням вперед" (дослідженням того, якою має бути дитина зараз, щоб у дорослому віці стати успішною особистістю), має велике значення у сучасних емпіричних дослідженнях[7, с. 224].

Загальновідомо, що важливим аспектом успішної соціалізації є здатність індивіда орієнтуватися в непередбачуваних соціальних ситуаціях. Це питання розглядається з різних перспектив, включаючи розгляд механізмів, які допомагають людині адаптуватися до нових умов. Один з таких механізмів є "ситуаційне пристосування", що означає, що при зустрічі з новою ситуацією індивід поєднує нові очікування інших людей зі своїм власним "Я", що дозволяє йому адаптуватися до цієї конкретної ситуації[25].

Соціологи і дослідники, які розглядають соціалізацію як суб'єкт-суб'єктний процес, мають інше трактування соціалізованості. Вони вважають, що соціалізована особистість не лише адаптується до суспільства, але також є суб'єктом власного розвитку і має певний вплив на суспільство в цілому. Наприклад, дослідники М. Райлі та Е. Томас акцентують увагу на наявності у людини власних ціннісних орієнтацій, коли розглядають соціалізованість. Вони вважають, що проблеми в соціалізації виникають, коли рольові очікування не збігаються з бажаннями та прагненнями індивіда. Інший американський дослідник, Е. Келлі, використовує поняття "повністю функціонуюча особистість" для характеристики соціалізованої особистості. Він стверджує, що "повністю функціонуюча особистість"

розуміє себе і інших, бачить можливість творення власного "самого" в інших, розуміє рухливу природу життя і змін, розуміє цінність помилок та приймає творчу роль[25].

Дослідники, які працюють у рамках суб'єкт-суб'єктного підходу, визначають ключові характеристики соціалізованої особистості, які сприяють успішній соціалізації. Ці характеристики включають:

Здатність змінювати свої ціннісні орієнтації: соціалізована особистість відкрита до перегляду і переосмислення своїх цінностей залежно від контексту та нових досвідів.

Вміння знаходити баланс між власними цінностями та вимогами ролі: соціалізована особистість здатна згаджувати свої власні цінності зі сподіваннями та вимогами, що ставляться перед нею суспільством або конкретною роллю.

Орієнтація на універсальні моральні цінності: соціалізована особистість керується загальноприйнятими моральними принципами, розумінням загальної гуманності та етичних норм, а не лише конкретними вимогами соціальної ситуації.

Таким чином, соціалізованість може бути розглянута як досягнення особистістю певного балансу між адаптованістю до суспільства та збереженням своєї індивідуальності і самостійності.

Міра адаптації людини в суспільстві відображається через декілька ознак:

Ступінь оволодіння рольовими очікуваннями та приписами, які характерні для різних сфер життєдіяльності, таких як сімейна, професійна, соціальна, дозвільна і т.д. Адапована особистість має достатні знання, вміння та установки, необхідні для успішної реалізації цих ролей.

Присутність реалістичних життєвих цілей і уявлень про соціально прийнятні шляхи та способи досягнення цих цілей в конкретному суспільстві. Це означає, що самооцінка особистості узгоджується з її можливостями та реаліями соціального оточення.

Необхідний рівень освіти, який відповідає віковому етапу особистості. Отримання необхідних знань і навичок через освіту сприяє адаптації людини до соціального середовища.

Таким чином, ці ознаки свідчать про те, наскільки успішно особистість адаптується до вимог і очікувань суспільства в різних аспектах життя[7]

Аналіз літератури підтверджує, що соціалізованість має "мобільний характер", що означає, що сформована соціалізованість може стати неефективною через різні обставини, такі як зміна ролей при переході особистості на інший віковий етап і т.д.

Одним із обов'язкових результатів соціалізації особистості є наявність власних поглядів та здатність до їх зміни і формування нових. Це виявляється в ціннісній автономії особистості. Також важливою є наявність Я-концепції, рівень самоповаги, самосприйняття та почуття власної гідності, що відображає психологічну реалізацію вибірковості в емоційних уподобаннях, їх збереження та змінюваність, що можна назвати емоційною автономією.

Також важливими ознаками соціалізованості є готовність та здатність самостійно вирішувати власні проблеми, ставитися до життєвих ситуацій, що перешкоджають змінам, самовизначенню, самореалізації та самоствердженню. Гнучкість і стійкість в мінливих ситуаціях, а також здатність творчо підходити до життя, виявляючи

креативність, також є важливими аспектами поведінкової автономії.

Становлення та розвиток особистості - це важливий момент в житті будь-якого індивіда. Поділ й за суттю процес розвитку особистості людини в структурі індивідуалістичної та соціальної ланки, умовно поділяється на два ключових аспекти , а саме поділ й де на такі аспекти як [26]:

- Індивідуалізація особистості.
- Соціалізація особистості.

Перш ніж розглядати аспекти індивідуального та соціального процесу розвитку особистості, необхідно зрозуміти їх визначення та значення. Індивідуалізація - це процес розвитку особистості, який відбувається на рівні окремої особи в соціумі. Цей процес включає розуміння та відчуття себе як індивіда, усвідомлення особистісних потреб і розуміння власних характеристик і якостей.

Соціалізація - це процес, у якому особистість засвоює соціальні норми та цінності і активно втілює їх у своєму житті. Цей процес включає отримання соціального досвіду та розуміння соціальних понять. Соціалізація є основою формування особистості в рамках суспільства і залежить від соціального контексту, такого як соціум і традиції.

Отже, індивідуалізація і соціалізація є двома важливими аспектами розвитку особистості, де індивідуалізація фокусується на саморозумінні та особистісних якостях, а соціалізація на засвоєнні соціальних норм і цінностей у суспільстві[26].

Ці аспекти - індивідуальний та соціальний - є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Індивідуальний аспект дозволяє особі розкрити себе та вплинути на соціальний аспект, тобто ефективно

соціалізуватися. Залежно від процесу соціалізації, це впливає на формування індивідуального аспекту особистості, що впливає на соціальне та особистісне становлення людини.

В рамках соціального аспекту важливо виокремити стадії соціалізації особистості в суспільстві. Ці стадії можна поділити на три основні моменти:

Стадія до праці:

- Період ранньої соціалізації - дитинство до дошкільного віку.
- Період навчання - шкільний/підлітковий вік.
- Первинна соціалізація - від 10 років.
- Підліткова соціалізація.

Стадія праці:

- Період молодості.
- Період зрілості.
- Концептуальний період - від 17-18 до 23-25 років.
- Стійкий період.

Стадія після праці:

- Літній період.
- Старечий період.
- Довголіття.
- Період втрати статусу.

Кожна з цих стадій має внутрішній аспект, який розглядається в рамках соціалізації. Це внутрішнє бачення включає такі аспекти, як вікові особливості, ступінь самостійності та зрілості, зміни у соціальному статусі тощо[26].

Соціалізація індивіда відбувається в контексті соціального

аспекту, проте також враховується індивідуалістичний фактор - індивідуалізація особистості. Цей процес поступово відображає справжню природу людини, оскільки індивід у соціальному функціонуванні повинен враховувати соціальний контекст, але також розвивати свою індивідуальність.

Сім'я виступає як унікальне середовище для розвитку людської індивідуальності і виконує важливу роль у вихованні та формуванні особистості. Вона виступає як агент соціалізації, де дитина отримує перший соціальний досвід.

Сім'я передає цінності та норми поведінки, які дитина засвоює та використовує у своєму житті. Особистість сприймає себе в контексті існуючих суспільних норм, моральних та культурних цінностей. Сім'я виступає як посередник цінностей, які впливатимуть на подальший розвиток особистості.

У дитячому і підлітковому віці вплив сім'ї на соціальний розвиток людини залишається важливим, але він перестає бути єдиним. Крім сім'ї, інші соціальні контексти, такі як школа, ровесники, медіа, також впливають на формування особистості та соціалізацію.

Другий аспект впливу сім'ї полягає в формуванні психологічної статі та статево-рольової соціалізації людини. Гендерна ідентичність включає у себе усвідомлення власної гендерної приналежності, розвиток відповідної самосвідомості та стилю поведінки, формування психосексуальних установок.

Міжособистісні відносини дітей з батьками та взаємовідносини між батьками також відіграють важливу роль у формуванні гендерної ідентичності дитини, особливо протягом перших трьох років життя. Саме в сім'ї відбувається незворотній процес гендерної типізації, під

час якого дитина освоює атрибути, пов'язані з приналежністю до певної гендерної ролі. Ці атрибути включають особистісні характеристики, емоційні реакції, установки та смаки, а також моделі поведінки, пов'язані з мужністю або жіночністю[16].

У сім'ї формування гендерних відмінностей у дітей пояснюється різними чинниками. Батьки спрямовуються на те, щоб поведінка їх дітей відповідала стереотипним очікуванням, пов'язаним з певною гендерною роллю. Хлопчиків заохочують за їх енергію і конкурентоспроможність, а дівчаток – за послухність і охайність. Якщо поведінка не відповідає гендерним очікуванням, то можуть застосовуватися негативні санкції.

Крім того, вроджені статеві відмінності, які проявляються ще в ранньому дитинстві, призводять до того, що хлопчики та дівчатка стимулюють своїх батьків по-різному і отримують від них різне ставлення. Також вроджені статеві відмінності та батьківська поведінка можуть викликати різну реакцію у хлопчиків та дівчаток. Значить, дитина впливає на своїх батьків більше, ніж вони на неї, і реальний стиль соціалізації формується під час конкретної взаємодії, де вимоги дитини та ефективність батьківського впливу можуть відрізнитися залежно від статі.

Дослідження підтверджують, що у процесі гендерної соціалізації в сім'ї велику роль відіграє батько, який, як правило, ставиться різноманітно до дочки і сина (наприклад, заохочує активність та агресивність у сина, а жіночність та м'якість у дочки). Оскільки мати зазвичай однаково тепло ставиться до хлопчиків і дівчаток, відсутність батька або його формальна присутність можуть ускладнити процес соціалізації.

На наступних етапах розвитку дитини соціалізацію впливають не лише сім'я, але й інші фактори. Однак сім'я продовжує відігравати важливу роль у підлітковому і ранньому юнацькому віці, а від неї значною мірою залежить сексуальна самореалізація особистості.

Отже, у сім'ї формується різниця у гендерних відмінностях дітей через вплив батьків, їх очікувань і стереотипів. Вроджені статеві розбіжності також впливають на стимулювання дитини і взаємодію з батьками. Дослідження показують, що батько відіграє важливу роль у гендерній соціалізації, а відсутність батька може ускладнити процес. В подальшому розвитку дитини, хоча і впливають інші фактори, сім'я продовжує відігравати суттєву роль у формуванні особистості і сексуальної самореалізації.

Третім аспектом є те, що сім'я має вирішальний вплив на розумовий розвиток дитини і визначає її ставлення до навчання. Дослідник Блум встановив, що діти з благополучних сімей мають значно вищий рівень розумового розвитку, ніж діти з неблагополучних сімей, різниця може досягати двадцяти балів.

Особливу роль в цьому процесі відіграє батько, зауважають американські дослідники. Діти, які активно взаємодіють зі своїми батьками, проявляють вищу когнітивну компетентність, краще підготовлені до шкільного навчання і більш стресостійкі. Освітній рівень сім'ї і інтереси її членів впливають на інтелектуальний розвиток дитини, на те, яку культуру вона засвоює, і на її бажання отримувати подальшу освіту та саморозвиватися.

Проте, відсутність сім'ї або низький освітній рівень батьків необов'язково мають фатальні наслідки для розумового розвитку дитини, якщо вона має близькі міжособистісні стосунки з іншими

дорослими, які стають для неї значущими особистостями.

Розвиток інтелекту людини не повністю визначається її соціальним статусом батьків. Хоча соціальні умови можуть мати вплив, існують люди, які здатні подолати несприятливі умови завдяки зусиллям своїх батьків, що намагаються забезпечити їм увагу і правильне виховання, незважаючи на свій низький соціальний статус. Крім того, самі діти можуть змінити свій соціальний статус завдяки своїм природним задаткам і особистісним здатностям.

Однак, сім'я відіграє важливу роль у формуванні фундаментальних ціннісних орієнтацій людини, у тому числі в сферах соціальних і міжетнічних відносин, релігійних установок, стилю життя, домагань, устремлінь та планів. Вплив батьків на передачу релігійності, вірувань та ідентичності відбувається не лише у ранньому дитинстві, але й у підлітковому віці, коли значення також мають ровесники, учителі, медіа та інші значущі особи.

Крім того, сім'я впливає на оволодіння людиною нормами і стилем виконання сімейних ролей. Дослідження свідчать про те, що вибір подружнього партнера та характер взаємин у сім'ї визначаються атмосферою та взаємодіями в батьківській сім'ї.

Сім'я має важливе значення для формування норм і стилю виконання сімейних ролей у людини. Дослідження показують, що вибір партнера життя і характер комунікації в сім'ї залежать від атмосфери та взаємин у батьківській сім'ї. Батьки, які самі досвідчували недостатню увагу у дитинстві або не змогли успішно розв'язати свої дитячі конфлікти, зазвичай не здатні налагодити тісний емоційний зв'язок зі своєю дитиною.

Усвідомлення норм і цінностей у сім'ї відбувається переважно

на неусвідомленому рівні шляхом імпринтингу. Діти мають багато зв'язків із світом дорослих, вони випробовують різні впливи та розвивають складне ставлення до цього світу загалом і до окремих його представників. Їхнє спілкування з дорослими відбувається навіть тоді, коли вони просто спостерігають за життям дорослих, слухають їхні розмови та спостерігають за їхніми взаєминами.

Цей процес зазвичай має сильніший вплив на сприйняття світу дитиною, ніж прямі слова дорослих. Це пояснюється тим, що сприйняття світу завжди, особливо в дитинстві, відбувається не тільки на раціональному рівні, а й на емоційному рівні.

Міжособистісні відносини з батьками впливають на те, які норми і цінності усвідомлюються дітьми. Батьки, підтримуючи і заохочуючи певну поведінку дитини, або покараючи чи наслідуючи їх, вводять у свідомість дитини певну систему норм і знання про те, яка поведінка схвалюється, а яка - ні. Крім того, дитина спостерігає за батьками і наслідує їх, ідентифікуючи себе з ними.

Узагалі, сімейне оточення впливає на формування особистості та сприйняття світу дитиною. Взаємини з батьками, які включають в себе як позитивні, так і негативні елементи, сприяють або заважають процесу засвоєння норм і цінностей. Спостереження, слухання розмов та сприйняття емоційного стану батьків у форматі родинних стосунків мають сильний вплив на формування світогляду та внутрішнього світу дитини.

Отже, можна сказати, що сімейне середовище грає важливу роль у передачі норм і цінностей від батьків до дітей. Взаємини з батьками, спостереження за їхніми діями і взаємодією, а також сам процес ідентифікації з батьками допомагають дитині засвоювати і

внутрішньо усвідомлювати цінності і норми, які вони передають.

Роль сім'ї в соціальному розвитку людини є надзвичайно важливою, оскільки реакція сімейних членів - позитивна підтримка, байдужість або осуд - впливає на соціальні потреби людини, допомагаючи або перешкоджаючи їй у вирішенні складних життєвих ситуацій, адаптації до змін та стабільності у соціальному оточенні. Сімейні цінності та атмосфера визначають, наскільки сім'я може бути середовищем позитивних змін та самореалізації для своїх членів.

Хоча виховання, зазвичай, спрямоване на дітей, в сім'ї також можуть відбуватись спроби виховати один одного, зокрема серед членів подружжя, особливо в перші роки сімейного життя. Батьки часто намагаються впливати на виховання своїх дітей, а також можуть бути спроби впливу з боку батьків партнерів (свекрух, тещ, свекрів, тесть).

Отже, сім'я відіграє ключову роль у соціальному розвитку людини, оскільки вона впливає на соціальні потреби, підтримку та адаптацію до змін, а також визначає можливості для позитивних змін та самореалізації її членів.

1.2. Поняття системи ставлень і спрямованості особистості

Вивчення суб'єктно-об'єктного та суб'єктно-суб'єктного зв'язку між особистістю та оточуючим середовищем є ключовим напрямом наукових досліджень, спрямованих на досягнення психологічного благополуччя людини. У цьому контексті важливими поняттями є ставлення та спрямованість.

Проблема ставлень розглядається як самостійний клас

психічних явищ у сучасних психологічних дослідженнях. Ставлення відображає особистісну оцінку, уявлення та емоційне відношення до об'єктів, явищ або людей. Воно формується в результаті взаємодії особистості з оточуючим світом і впливає на її сприйняття, мислення, поведінку та емоційний стан.

Спрямованість, у свою чергу, відображає особистісні орієнтації, мотиви та цілі, які спрямовують діяльність людини. Вона визначає напрямок, в якому особистість рухається, і впливає на її вибори, планування та самореалізацію[11].

Ставлення грають важливу роль у формуванні особистісної самодетермінації, яка дозволяє особі узгоджувати свій потенціал з наявними ресурсами, досягати поставлених цілей і організувати свою життєдіяльність в цілому. Особистісна самодетермінація створює умови для повного функціонування особистості[23].

Психологічні ставлення людини є складною системою індивідуальних зв'язків особистості з різними аспектами об'єктивної дійсності. Ця система формується на основі особистого досвіду і впливає на дії та переживання людини. Життєві взаємодії суб'єкта породжують різні "часткові ставлення" або "види ставлення". Одним з таких видів ставлень є потреби, які виражають конативну тенденцію до оволодіння чимось. У процесі розвитку ставлень виникають їхні емоційні аспекти, які зазвичай називають почуттями. Крім того, існують інші самостійні види ставлень, такі як інтереси, оцінки і переконання. Наприклад, інтерес до діяльності сприяє виникненню яскравого емоційного ставлення до неї, а формування інтересу пов'язане з активною і успішною участю в цій діяльності[32].

Осмисленість діяльності і успішність в ній тісно пов'язані зі

сприйняттям об'єктивного смислу діяльності та його суб'єктивним розумінням людиною. Мотивація діяльності виражається через ставлення до об'єкта дії, включаючи бажання, прагнення, потреби, свідомість обов'язку або необхідності.

У контексті цілей виокремлюються різні види ставлень, такі як потреби, мотиви, емоційні ставлення, інтереси, оцінки, переконання та спрямованість, яка визначає життєвий шлях особистості. Система ставлень включає ставлення до зовнішнього світу (суб'єкт-об'єктні ставлення), ставлення до інших людей (суб'єкт-суб'єктні або міжособистісні ставлення) і ставлення до себе (самоставлення). Уявлення про себе як про індивіда і ставлення до самого себе відображаються через самосвідомість.

Спрямованість, як важлива якість особистості, визначається системою спонукань, яка включає потреби, мотиви, інтереси, бажання, установки, ціннісні орієнтації, ідеали та інше. Ця спрямованість впливає на загальну активність людини і відображає її вибірконе ставлення до об'єктивних умов дійсності, до інших людей і до самої себе[15, с. 50].

Спрямованість людини в діяльності має соціальну обумовленість і взаємозв'язок з її діяльністю. Щоб визначити передумови вибіркових пріоритетів у стилі діяльності, була розроблена орієнтаційна анкета, яка дозволяє визначити три типи спрямованості людини.

Спрямованість на себе пов'язується з переважанням мотивів особистого благополуччя, прагненням до власної першості і престижу. Такі люди часто зайняті самими собою, своїми почуттями і переживаннями, і мало реагують на потреби оточуючих людей. У

роботі вони бачать перш за все можливість задовольнити свої власні потреби.

Спрямованість на спілкування і взаємодію передбачає прагнення підтримувати відносини з людьми незалежно від обставин. Це орієнтація на спільну діяльність, але часто за рахунок виконання конкретних завдань або надання щирої допомоги іншим. Людям з цією спрямованістю важливе соціальне схвалення, вони залежні від групи, мають потребу в прихильності та емоційних відносинах з іншими.

Спрямованість на справу і завдання відображає переважання мотивів, що виникають з самої діяльності, захоплення процесом виконання завдань, безкорисливе прагнення до пізнання та освоєння нових навичок і вмінь. Зазвичай такі люди прагнуть співпрацювати з колективом і домагаються найбільшої продуктивності групи, тому намагаються переконати інших у правильності і корисності своєї точки зору для досягнення поставленої мети.

Орієнтаційна анкета допомагає виявити особисті спрямованості в діяльності і розкриває три типи спрямованості: спрямованість на себе, спрямованість на спілкування та взаємодію, і спрямованість на справу та завдання. Кожен з цих типів відображає певні мотиви, цінності і пріоритети, які впливають на вибір індивідуального стилю діяльності.

Зазначена спрямованість також має соціальну обумовленість, оскільки вона формується взаємодією з оточуючим середовищем і взаємодіє з ним. Наприклад, соціальні норми, цінності, очікування групи або спільноти можуть впливати на спрямованість особистості. Також взаємодія з іншими людьми впливає на формування і

розвиток спрямованості, оскільки спільна діяльність і комунікація з іншими людьми можуть змінювати цінності та пріоритети особистості.

Таким чином, соціальна обумовленість і взаємозв'язок спрямованості з діяльністю особистості підкреслюють важливість врахування контексту та соціального середовища при вивченні та розумінні індивідуальних ставлень та мотивації людей[32].

Спрямованість є ключовою і складною характеристикою особистості, яка визначається системою провідних мотивів і внутрішньою позицією особистості щодо своєї діяльності. Згідно з Т. Даниловою, розвиток спрямованості пов'язаний з розвитком свідомості та самосвідомості особистості, що дозволяє їй встановлювати власні відносини зі світом через свої дії, вчинки та виконувати діяльність.

Генеza спрямованості має два аспекти: відображальний (предметний) аспект і аспект ставлення. Відображальний аспект відображає взаємодію особистості з об'єктивним світом, аспект ставлення відображає внутрішнє ставлення особистості до своєї діяльності. Ці два аспекти розвиваються разом і взаємозв'язані з розвитком свідомості і самосвідомості особистості.

Однак, важливо враховувати, що спрямованість не є статичною і може змінюватися протягом життя під впливом різних факторів, таких як досвід, оточення, цінності, соціальні норми та інші. Індивідуальна спрямованість відіграє важливу роль у формуванні ставлень, мотивації та вибору діяльності особистості [5, с. 4].

Особистісна спрямованість включає кілька компонентів, які взаємодіють між собою. Вона включає пізнавальний компонент, який допомагає особистості засвоювати необхідну професійну інформацію.

Поведінковий компонент має в собі систему соціальних установок, що визначають стратегію, тактики і алгоритми поведінки. Емоційний компонент забезпечує особистість значущими переживаннями під час виконання діяльності, впливаючи на розвиток схильностей та інтересів. Ціннісний компонент включає прийняття певних цінностей як мети життєдіяльності шляхом усвідомлення їхньої суб'єктивної значущості через рефлексію [5, с. 5].

На підставі результатів дослідження та експертного оцінювання Т. Т. Данилова визначила чотири основних типи спрямованості особистості. Перший тип - егоцентричний, характеризується тим, що особистість переважно має егоїстичні цілі, інтереси і потреби. У таких людей спілкування з іншими часто має маніпулятивний або споживацький характер, і вони не виявляють щирої зацікавленості до інших людей.

Другий тип - гуманістичний, в якому цілі, інтереси і потреби інших людей є провідними. Люди з такою спрямованістю проявляють толерантність, автентичність і емпатію у спілкуванні.

Третій тип - екзистенціальний, характеризується потребою во внутрішній діяльності і самоаналізі. Ці люди прагнуть до самовдосконалення і самореалізації.

Четвертий тип - прагматичний, при якому головними є плани і успіхи в діяльності. Особистість орієнтується на конкретні результати своєї діяльності, які мають велике значення і цінність для неї [5, с. 6].

Отже, у психології ставлень особистості спрямованість вважається визначальним ставленням, яке впливає на самовдосконалення та самоорганізацію особистості протягом життя. Вся система ставлень особистості, включаючи її спрямованість, є

мотиваційно-регуляційною структурою, що визначає загальні риси її поведінки та життєдіяльності.

Підлітковий вік є важливим етапом соціального розвитку, під час якого відбувається формування спонукальної сфери особистості. У цьому перехідному періоді відбуваються значні зміни у розвитку психічних функцій та формуванні спрямованості та моральності підлітка.

Розпочинають розвиватися внутрішні процеси, які на кінець цього періоду призводять до формування відносно самостійної та стійкої системи ставлень підлітка щодо навколишнього середовища та самого себе.

Н. Рейнвальд вивчала типи спрямованості особистості в підлітковому віці, її психологічна концепція особистості поєднує основні характеристики людини у суспільному житті та її когнітивні здібності. Спрямованість визначається як головна причина активності особистості, а наряду з поняттям "мотив", вона використовує поняття "потреби"[22].

Спрямованість особистості виявляється в її світогляді і сенсі життя, а також в ціннісних орієнтаціях. Тип спрямованості є основою особистості як члена суспільства. За поглядами Н. Рейнвальд, тип спрямованості визначає провідну мотивацію, яка формує спосіб життя, важливі цілі та шляхи самореалізації людини.

У своєму дослідженні, Н. Рейнвальд виділила наступні типи спрямованості особистості підлітка: тип творця, який проявляє творчу активність і позитивне ставлення до навчання та суспільно корисної діяльності; тип споживача, який включає два підтипи: споживач-трудівник і споживач-дармоїд, і для якого основним сенсом

життя є максимальне споживання матеріальних благ, а в меншій мірі духовних; тип руйнівника, для якого самоствердження здійснюється через порушення правил і норм, прагнення до знищення матеріальних і духовних цінностей[22].

І. Бех підкреслює, що спрямованість підлітка найбільше пов'язана з його системою інтересів, які виявляються у його поведінці та діяльності. Ця система інтересів, або домінант, складається з таких компонентів: егодомінанти, домінанти майбутнього, потягу до випробувань і проблем, подолання труднощів та вольової напруженості[3].

Згідно з І. Булах, робота з підлітками щодо розвитку їх спрямованості особистості включає комплекс психокорекційних методів, які сприяють їхньому розвитку та адаптації до навколишнього середовища і моральної самосвідомості. Одним з основних методів є психологічне консультування[4].

У контексті особистісних інтересів, Л. Виготський та Л. Божович провели дослідження щодо спрямованості підлітків. Л. Виготський детально описав інтереси підлітків і визначив їх важливе місце у психологічному розвитку особистості на цьому етапі. Він вважав, що всі психічні функції особистості, особливо в підлітковому віці, діють згідно з певними законами і не випадково, а спонукаються інтересами, прагненнями та потягами особистості.

Л. Божович також досліджувала проблему спрямованості підлітків. Вона і її співробітники прийшли до висновку, що спрямованість є не лише окремою рисою особистості, але й є центральною складовою, яка визначає її структуру та характер розвитку. В результаті досліджень було виділено три типи

спрямованості: колективну, ділову та егоїстичну [10, с. 46].

Проблема спрямованості підлітків виводиться на поверхню через напруженість, що виникає у зв'язку з появою нових інтересів. Особистісні інтереси відрізняються від епізодичних тим, що вони ненаситні: чим більше задовольняються, тим стійкішими і напруженішими вони стають. Підлітки, наприклад, відчують таку напруженість у пізнавальних інтересах, естетичних потребах та інших. Задоволення таких інтересів пов'язане з активним пошуком або творенням об'єкта їх задоволення. Це підштовхує підлітків до постановки нових і нових цілей, які часто виходять за рамки поточного дня.

Сутнісним для підлітка стає наявність конкретних особистісних інтересів, які сприяють розвитку його організованості та зібраності. Це формує вольові риси характеру і зміцнює його життєву позицію. Формування системи ціннісних орієнтацій особистості є предметом досліджень різних вчених, які приділяють йому увагу з різних поглядів.

Дослідження подібних питань набувають особливого значення в підлітковому віці, оскільки саме на цьому етапі розвитку формується рівень ціннісних орієнтацій, який визначає їх функціонування як окремої системи і має суттєвий вплив на спрямованість особистості та її активну соціальну позицію[27].

Ціннісні орієнтації представляють собою стійке уявлення та ставлення людини до матеріальних, соціальних і духовних цінностей та ідеалів, які виступають як об'єкти, мети і засоби для задоволення життєвих потреб індивіда. Вони відображають рівень розвитку особистості, її свідомості та психології, і є результатом узагальнення

знань і життєвого досвіду, набутого особистістю протягом процесу соціалізації. Ціннісні орієнтації включаються до структури особистості і є силою, що об'єднує та спрямовує думки та почуття людини, визначаючи її підходи до багатьох життєвих ситуацій[10, с. 46].

Борис Ананьєв дійсно вважав, що ціннісні орієнтації є невід'ємною частиною концепції особистості. Він бачив їх як ключовий елемент у вивченні людської поведінки та мотивацій. Ананьєв розглядав ціннісні орієнтації як один з центральних аспектів у комплексному аналізі особистості, що впливає на її діяльність, мислення, почуття та сприйняття світу. Він акцентував увагу на вивченні ціннісних орієнтацій як способу розуміння мотиваційних основ людського поведінки і формування особистісного розвитку[3].

Підлітковий вік є періодом, коли відбувається як продовження розвитку уже сформованих сфер психіки, так і формування нових психологічних аспектів. У цьому контексті найважливішою сферою для підлітка є формування світогляду та цілісної картини світу, а ціннісні орієнтації є ключовими психологічними елементами, які мають великий вплив на його подальше життя. Ціннісні орієнтації регулюють напрямок і ступінь зусиль особистості, визначають мотиви та цілі її діяльності. Важливим результатом формування ціннісних орієнтацій є становлення зрілої особистості.

У підлітковому віці молоді люди можуть різними способами визначати свою мету в житті: розсудливо й обдуманно або необдуманно й легковажно, не враховуючи реалістичність досягнення. Однак важливо для підлітків поставити перед собою адекватні цілі, оскільки нереалістичні цілі можуть призвести до розчарувань та сумнівів у власних силах і здатності досягти успіху у житті. Тому для підлітків

важливо усвідомлювати свої реальні можливості досягнення цілей.

Дослідження особливостей спрямованості особистості підлітків відображають різноманітні підходи науковців, які доповнюють один одного. Ці підходи включають типологічний, синтетичний і аналітичний підходи.

У типологічному підході різні дослідники, такі як Л. Божович, Н. Рейнвальд і Д. Фельдштейн, пропонують класифікувати спрямованість особистості підлітків за допомогою різних типів, наприклад, колективна, ділова, егоїстична спрямованість або типи творця, споживача, руйнівника.

У синтетичному підході Б. Ананьєв розглядає вплив спрямованості на інші аспекти особистості, визначаючи її інтегративну роль у структурі особистості.

Аналітичний підхід передбачає дослідження ролі інтересів, мотивів, ціннісних орієнтацій та життєвих планів у формуванні спрямованості особистості підлітка. Вчені, такі як Л. Виготський, Л. Божович, К. Абульханова-Славська, Т. Ткачук, Н. Плис і І. Кон, досліджують ці аспекти та розглядають їх роль у розвитку особистості підлітка.

Ці різні підходи доповнюють один одного, дозволяючи зрозуміти більше про спрямованість особистості підлітка та її вплив на інші аспекти його життя.

1.3. Психологічні особливості школярів підліткового віку

Період підліткового віку, який традиційно охоплює віковий проміжок від 10 до 19 років, є переходом від дитинства до юності.

Протягом цього періоду підлітки зіткнуться з внутрішньо-особистісними та міжособистісними конфліктами, розвиватимуть свою особистість, формуватимуть свідомість про себе та свої емоції, і встановлюватимуть ціннісні орієнтації, а також будуть активно взаємодіяти з ровесниками.

Поняття підліткового віку визначено Організацією Об'єднаних Націй і включає в себе період з 10 до 19 років. Це важливий етап, коли дитина переживає швидкі зміни фізичного, психологічного та соціального характеру. У цей час важливо, щоб батьки надавали розумну та уважну підтримку, а також дозволяли підлітку самостійно приймати рішення та висловлювати свої думки та переконання.

Згідно з класифікацією ООН, підлітковий вік можна поділити на кілька підетапів:

Молодший підлітковий вік починається у 10 років і закінчується у 12 років;

Середній підлітковий вік починається у 13 років і закінчується у 17 років;

Старший підлітковий вік або початок юності починається у 17 років і триває до 19 років.

Таким чином, підлітковий вік є періодом активних змін, важливим для формування особистості та розвитку молодшої людини[34].

Наше дослідження спрямоване на вивчення психологічних особливостей старшого підліткового віку або юності, зокрема від 17 до 19 років. Кожен з цих етапів супроводжується конкретними психологічними реакціями, що впливають на поведінку підлітків.

Одна з таких реакцій - емансипація від впливу дорослих. У

цьому віці підлітки почувають себе дорослими і бажають, щоб їх сприймали такими. Вони проявляють це бажання шляхом експериментування зі своїм зовнішнім виглядом, таким як зачіски та стиль одягу, обираючи власних форм проведення дозвілля та навіть визначення майбутньої професії.

Таким чином, підлітки у старшому підлітковому віці виявляють сильне прагнення до самостійності та відокремлення від дорослих, що проявляється у виборі власного стилю життя та самовираженні[34].

У підлітковому віці процес отримання незалежності від дорослих або батьків є надзвичайно важливим. Підлітки, відчуючи дорослість, часто вірять, що можуть спробувати все прямо зараз, таке як сигарети, алкоголь, використовувати лайливу мову тощо. Однак, з часом вони розуміють, що справжня дорослість не пов'язана зі шкідливими звичками, а полягає в перспективі та особистій відповідальності.

Спілкування з однолітками є важливим аспектом підліткового життя, незалежно від умов спілкування з батьками. У цьому періоді формується новоутворення "Ми-концепція", яка іноді має велике значення для підлітків: "Ми - наші, вони - чужі". Діти формують невеликі групи, спочатку за статтю, а потім об'єднуються в більші компанії; згодом з'являється статевий поділ, і компанії складаються переважно з пар, які взаємопов'язані між собою. Власні цінності підлітка стають груповими або спільними.

Поведінкові реакції, пов'язані з формуванням статевого потягу, є ще одним важливим аспектом підліткового віку. Цей період є швидким етапом статевого дозрівання та формування статевого

потягу (лібідо). Тема сексуальних стосунків та взаємодії стає ключовою на цьому етапі. Відбувається активне статеве дозрівання, разом зі швидким формуванням гормонів (гормональний сплеск).

Крім того, хобі-реакції є ще одним способом, яким підлітки виражають себе та знаходять задоволення у підлітковому віці. Хобі можуть бути різноманітними, наприклад, музика, малювання, спорт, література, громадська діяльність тощо. Ці хобі допомагають підліткам розвивати свої таланти, виявляти творчий потенціал, знаходити себе в різних сферах життя і будувати свою особистість.

У підсумку, підлітковий вік супроводжується важливими психологічними реакціями, такими як отримання незалежності від дорослих, потреба у спілкуванні з однолітками, формування статевого потягу та розвиток хобі. Ці процеси є складовими частинами визначення особистості підлітка та впливають на його подальший розвиток і самоствердження у світі дорослих.

У підлітковому віці спостерігаються динамічні зміни, які виявляються у виникненні нових та нестабільних хобі. Ці хобі відіграють важливу роль у житті підлітка, незважаючи на їх тимчасовість. Підлітки активно взаємодіють зі старшими і бажають бути прийнятими і поважаними, цінуючи думку дорослих. Вони також характеризуються прагненням до ризику та відчуттям "комплексу невразливості" або "комплексу супермена/супервумена"[33, с. 679-692].

У підлітковому віці активно розвиваються лімбічна система і префронтальна кора. Під впливом гормонів лімбічна система підлітків стає дуже активною, що спонукає їх до різних видів активності. Це призводить до імпульсивності підлітків, їхньої

постійної потреби у нових враженнях та відчуттях. Вони часто ризикують і вірять, що можуть випробувати будь-які ризики, вважаючи, що негативні наслідки стосуються інших, а не їх самих. Ризикована поведінка має свої наслідки, які підлітки усвідомлюють, але сигнали від лімбічної системи можуть бути сильнішими, ніж здатність до самоконтролю, яка розташована в префронтальній корі і не є повністю розвиненою у цьому віці.

Строга заборона ризикованої поведінки часто призводить до того, що підлітки приховують свої інтереси. Тому батьки вже з раннього дитинства намагаються зацікавити дітей новими заняттями, а підлітковому віці активно спілкуються з ними, проводять час разом і розуміють їхні інтереси. Окрім того, вони можуть обговорювати різні види ризиків, що існують у сучасному житті та як зменшити ймовірність травматичних ситуацій. Важливо вчити підлітків зупинитися вчасно, розвивати навички самоконтролю своєї поведінки та сприяти їхньому зростанню[19, с. 8-17].

У підлітковому віці прагнення розвинути і усвідомити свою унікальність стає надзвичайно важливим для молодих людей. Проте, підлітки часто ще не мають здатності об'єктивно оцінити себе і представити себе як повноцінну особистість перед світом. Цей період супроводжується змінами у сімейних відносинах, що можуть проявлятися у негативізмі та відчуженості. Це початок процесу пошуку власного і унікального "Я".

Підлітки мають потребу переосмислити і відчутти все, що їх цікавить, і розвивати власну ідентичність. У цьому віці вони досвіджують широкий спектр почуттів, чутливості та переживань. Є прагнення досягти мети за будь-яку ціну, іноді без зупинки і навіть зі

страхом перед небезпекою. Підлітки схильні до ризикованої та необдуманної поведінки, яка може загрожувати їх життю. Вони також потрапляють у психологічну кризу, відкриваючи свою недосконалість через аналіз себе та інших.

Цей період є складним випробуванням для підлітка, оскільки він стикається з власними душевними турботами та проходить процес ідентифікації з іншими. Криза підліткового віку розширює його знання про себе, однолітків і взаємини з людьми, що допомагає відстояти його право на особистість [36, с. 34-45].

Кожен вік супроводжується зміною соціальної ситуації розвитку, і це стосується і підліткового віку. Підліток вже не є дитиною, але ще не повністю дорослий, і відчуває бажання стати таким. Однією з негласних метою підліткового віку є звільнення від батьківського контролю та опіки, і набуття незалежності. У цьому періоді відбувається переосмислення звичайного світу, самовизначення та встановлення рамок та способів поведінки. Виникає відчуження та розлад у відносинах з сім'єю та в інших сферах.

Основні особливості старших підлітків полягають у високій значимості близьких емоційних контактів та інтенсивній соціалізації, що змінює їх відношення до дорослого суспільства. Вони активно шукають друзів і однодумців, відводять багато часу для довірчого та емоційного спілкування, та швидко змінюють свої симпатії щодо однолітків [30].

Підлітковий вік є часом, коли формуються цінності, моральні уявлення, стосунки та сприйняття навколишнього світу. Цей період є перехідним та критичним у процесі розвитку людини, і його основою є зміна соціальної ситуації розвитку. Підлітки прагнуть долучитися до

світу дорослих і орієнтують свою поведінку на норми та цінності цього світу[5].

У підлітковому віці появляється інтерес до власної особистості, можливостей і здібностей. Статеве дозрівання має суттєвий вплив на фізіологію та функціонування внутрішніх органів, а також викликає статевий потяг та пов'язані з ним емоційні переживання. Почуття дорослості, які виникають у підлітка, проявляються у бажанні стати повноправним членом суспільства, проявити свою самостійність і "дорослість" та отримати повагу від старших. Проте переоцінка власних можливостей може призвести до вразливості, почуття образи, а також критичного ставлення до дорослих[31].

Соціальна ситуація розвитку у підлітковому віці визначає його перехідність та кризовість. В цей період змінюється провідна діяльність, яка стає спрямованою на спілкування з однолітками, навчання або суспільно-корисну працю. Багато підлітків продовжують жити в умовах сім'ї та школи, що впливає на їхні цінності та орієнтації. У цей час підлітки починають активно рефлексувати про себе, інших і суспільство загалом, що призводить до перегляду своїх цінностей і переконань. Сім'я, яка розуміє та поважає почуття дорослості та самоповагу підлітка, сприяє його благополучному розвитку, спонукаючи до розуміння й прийняття різноманітності світу та духовного зростання. Однак, відчужена, авторитарна або неблагополучна сім'я може негативно впливати на розвиток підлітка, проявляючись у відчужених формах поведінки, агресії, пасивності, комплексів неповноцінності та схильності до ризику. Незалежно від мікроклімату в сім'ї, взаємини з однолітками стають основою внутрішнього інтересу підлітків[18, с. 3-6].

Підлітковий вік сприяє розвитку навичок соціального спілкування, рефлексії та розширенню знань. Через спілкування з однолітками підлітки освоюють різні норми взаємовідносин, розглядають свої та чужі дії, а також розвивають розумову діяльність. Підлітки починають інтенсивно розуміти себе через рефлексію, зокрема аналізують свої характерні особливості. Розвиток рефлексії значно впливає на самосвідомість підлітка, і він стає більш зацікавлений собою і своїми думками.

Рефлексія спонукає підлітка до почуття захоплення собою та підвищує його самооцінку. Однак, підліток також може страхуватися втрати самооцінки та переживати за свої відносини з іншими людьми. Це може призводити до розвитку сором'язливості та певних обмежень у спілкуванні з оточуючими [38, с. 688-696].

У підлітковому віці зовнішність має особливе значення, оскільки саме на неї підлітки звертають особливу увагу. Відповідність зачісці, стилю одягу та іншим канонам референтної групи допомагає їм ідентифікуватися і почуватися частиною цієї групи, створюючи відчуття захищеності і належності.

У підлітковому віці людина багато часу приділяє роздумам про себе як особистість. Вона оцінює свої переваги та недоліки, відкрито високо оцінює себе і свій потенціал. Підліткам важливо бути поміченими та прийнятими такими, які вони є, і вони виявляють бажання заявити про себе. Вони не шукають анонімності, але потребують визнання та прийняття. Це представляє виклик для суспільства, але також є нормальною частиною формування ідентичності та самосвідомості[33].

У підлітковому віці відбуваються значні фізіологічні зміни,

пов'язані з ростом організму. Багато підлітків у цей період можуть почуватися нервовими та звинувачувати себе в нездатності. Деякі з них можуть спробувати наркотики або алкоголь з цікавості, особливо якщо потрапляють у "погану компанію". Підлітки також можуть відчувати значний інтерес до сексуальних стосунків. Ті, хто не має розвиненого почуття відповідальності, можуть вступати у стосунки з представниками протилежної або власної статі. Перші сексуальні досвіди можуть сильно вплинути на їх психіку. Усе це може негативно відбиватися на їхній психічному стані, викликаючи втрату самоідентичності і викликаючи кризу, яку вони гостро переживають.

У підлітковому періоді відбувається зміна соціального статусу, з'являються нові взаємини з дорослими і однолітками. Розбіжність між попередніми уявленнями про себе та реальністю, втрата ідентичності з собою становлять основу підліткових переживань. Не кожен підліток проходить через такі важкі прояви підліткової кризи. Але ті, хто проходить, часто знаходять виходи з цієї кризи самостійно[33].

У підлітковому віці підліток здатний освоювати більш складні норми взаємодії з іншими людьми. Він прагне зайняти важливе місце в суспільстві і встановити свою соціальну позицію, тому прагне проявити себе в нових сферах і самостійно визначити свою ідентичність. Підлітки активно залучаються до особистісного і групового спілкування.

Згідно з Д.І. Фельдштейном, формування мотиваційно-потребової сфери особистості підлітка вимагає розширення всіх форм спілкування, яке може здійснюватися лише на рівні індивідуального "я" та "ти". Діяльність, яка отримує соціальне

визнання і затверджується, є типом діяльності, що сприяє розвитку взаємовідносин між підлітками[17, с. 25-30].

Для найбільш інтенсивного розвитку підлітка його діяльність повинна задовольняти його потреби в самоствердженні та створювати умови для розгортання відповідних взаємин. Соціально визнана і схвалена діяльність є умовою і засобом підготовки підлітків до більш високих форм дорослої діяльності, вона представляє собою новий рівень розвитку дитини щодо засвоєння мотивів, цілей діяльності і норм людських взаємин.

Таким чином, просоціальна діяльність впливає на психологічні особливості підлітка, розширюючи його спілкування в системі "я і суспільство"[39, с. 249-263].

Згідно з Л.С. Виготським, почуття дорослості у підлітка є центральним та специфічним новоутворенням самосвідомості. Це структурний центр особистості, що відображає ставлення підлітка до себе, інших людей та світу. Воно визначає його життєву позицію, емоційну реакцію, прагнення, переживання та цілі[34].

Під кінець підліткового віку уявлення про себе у підлітка стають систематизованими, стабільними і формують цілісну "Я-концепцію". Ця "Я-концепція" є стійкою, усвідомленою і переживаною як унікальна система уявлень про себе, на основі якої підліток будує свою взаємодію зі світом інших людей та розуміє свою самоідентичність[14, с. 1-8].

У формуванні "Я-концепції" важливу роль відіграють два аспекти - "Я-реальне" і "Я-ідеальне". "Я-реальне" включає уявлення про зовнішність, здібності, характерні риси та інші якості, що стосуються самої особи. Утворення ідеального образу може призводити до

відхилення від реального "Я" і прояву таких рис, як упертість, уразливість або агресивність. Проте, ідеальний образ також може стимулювати самовиховання, а підлітки прагнуть розвивати ці якості у собі.

У підлітковому віці розвивається діалектичне мислення, яке включає інтеграцію протилежних суджень. Прийняття нових соціальних ролей і розширення соціального оточення сприяють розвитку індивідуальної позиції та набуттю нового досвіду. Підлітки стають гнучкішими у своїх установках та когнітивних схемах і формують індивідуальний стиль життя. Все це сприяє визначенню та встановленню комфортної взаємодії з оточуючим середовищем[34].

Альфред Адлер вважав, що життєвий стиль є важливим та систематизуючим досвідом людини. Коли підліток формує свій власний стиль життя, він стає активним творцем своєї особистості, розкриває свою творчу потенційну силу і визначає свою життєву мету та засоби досягнення. Цей процес надає особистості унікальність, свідомість та здатність керувати своєю долею [6, с. 3-8].

А. Адлер і К. Роджерс поділяють спільну ідею щодо важливості творчого підходу до життя. К. Роджерс акцентує увагу на відкритості людини до нового досвіду і творчому мисленні, що сприяє особистісному зростанню. Це співвідноситься з поглядами А. Адлера щодо розкриття Творчого "Я", яке дозволяє особистості створювати свій власний шлях і досягати особистісного розвитку[34].

У порівнянні з А. Адлером, К. Роджерс віддає перевагу актуальності сьогодення і усвідомленості цінності кожного моменту життя. Він підкреслює значення самовизначення як центрального психічного новоутворення. Самовизначення - це свідомий акт

виявлення та затвердження власної позиції у проблемних ситуаціях, існує кілька форм самовизначення, таких як колективне самовизначення та професійне самовизначення. Особливо на цьому етапі життя важливим є професійне самовизначення, яке стає центральним завданням [35].

Особистісна освіта на цьому етапі життя спрямована на розвиток ідентичності, яка постійно еволюціонує протягом всього життя відповідно до індивідуальних і соціальних змін, особистого досвіду та криз особистості. Ідентичність є складовою частиною самосвідомості згідно з Е. Еріксоном і охоплює почуття повноти, належності до світу та інших людей, а також відчуття набуття та контролю над власним "Я". Елементами ідентичності є особистісна і соціальна ідентичність[29].

Особиста ідентичність є внутрішньою самототожністю, цілісністю та унікальністю особистості, яка формується шляхом встановлення подібних якостей з важливими людьми та відмінностей від них на основі здібностей, потреб, цілей, цінностей та переконань. Зі своєю соціальною ідентичністю вона подібна. Прояви соціальної ідентичності можна спостерігати у різних сферах життя, таких як громадянська, професійна, релігійна, етнічна та сімейна.

Е. Еріксон використовував термін "психосоціальний мораторій", що означає період між підлітковим та дорослим віком. Психосоціальний мораторій спостерігається практично в усіх сучасних суспільствах. Наприклад, вища освіта надає можливість молодим людям на юнацькому етапі спробувати себе в різних соціальних і професійних ролях та зробити свій вибір[20].

Еріксон підкреслював важливість інтеграції внутрішнього

досвіду та якостей особистості, які розкриваються в процесі взаємодії з оточуючим соціумом. Особистісна і соціальна ідентичності тісно переплітаються і взаємозалежні. Криза ідентичності, яка часто виникає у підлітковому віці, пов'язана зі складністю вибору професійної діяльності та продовженням освіти[48].

Самовизначення є єдністю трьох суб'єктивно-особистісних форм життєдіяльності людини, які включають:

Вибір особистого трудового простору для реалізації своїх ресурсів та трудової активності.

Вибір професії, яка відповідає індивідуальним здібностям і інтересам.

Реалізацію трудової діяльності, яка дозволяє виявити і розвинути свої таланти та потенціал.

На самовизначення впливають такі фактори:

Соціальне становище сім'ї, яке може створювати певні можливості або обмеження для самовизначення.

Матеріальне становище сім'ї, яке може впливати на вибір професії та можливості отримання необхідної освіти.

Рівень освіти батьків, який може впливати на усвідомлення і вибір професійних шляхів.

Випадкові фактори підліткових та юнацьких захоплень, які можуть спонукати до певного напрямку в самовизначенні.

Загалом, самовизначення є складним процесом, що залежить від різноманітних факторів і особистих уподобань людини [34].

Е. Роу підкреслює, що дитячо-батьківські відносини мають вплив на процес професійного становлення у юнацькому віці. Вона

вважає, що осмислене вибору професії можливе лише для зрілих особистостей [50].

А.П. Чернявська визначає п'ять ключових параметрів для самовизначення:

Автономність: особистість самостійно приймає рішення та несе відповідальність за свої дії. Вона проявляє ініціативу, активність та орієнтацію на успіх, набуває досвіду у вирішенні життєвих проблем і вміє робити рішення, враховуючи свої бажання та можливості.

Інформованість про світ професій: особистість має достатній рівень знань про різні професії і розуміє їх характеристики та вимоги.

Вміння приймати рішення: особистість володіє навичками та стратегіями для ефективного прийняття рішень, пов'язаних з вибором професії.

Грамотне планування професійної діяльності: особистість має здатність ретельно планувати свою кар'єру, визначати конкретні кроки та цілі для досягнення успіху.

Емоційно позитивне ставлення до ситуації вибору професії: особистість має сприятливе емоційне ставлення до процесу вибору професії, відчуває задоволення та мотивацію при здійсненні цього вибору.

Криза самовизначення, яка відкладається або затягується, може бути пов'язана з недостатньо стійкими інтересами або незрілістю особистості. Раннє професійне самовизначення часто спостерігається у невідгидних сімейних умовах, при низькій успішності у школі або при неусвідомленому виборі професії, коли фокус уваги зосереджений на престижності професії. Згідно з висловлюванням Б.С. Волкова та Н.В. Волкової, чим молодший вік при професійному

самовизначенні, тим більше ймовірність, що вибір буде залежати від чужої думки і буде характеризуватись низьким рівнем вимог до власних здібностей, а сам образ "Я" може бути нестійким[49, с. 674-676].

Основна особливість підлітків полягає в їх особистісній нестабільності, яка може проявлятися через нервовість та самокритику щодо свого зовнішнього вигляду або фізичного стану. Ці відчуття, часто несвідомі, можуть призводити до напруженості, з якою підліткам важко справлятися. У такому стані будь-які зовнішні проблеми сприймаються особливо трагічно.

Виховання в родині має велике значення для формування ціннісних орієнтацій підлітка. Важливо враховувати, що суспільство характеризується різноманіттям ціннісних орієнтацій, що впливає на підходи до морального виховання у сім'ї.

Наприклад, Ф. Райс виділяє такий спектр морального виховання підлітка в різних сім'ях:

Батьки керуються релігійними моральними нормами.

Батьки орієнтуються на традиції, національні та громадянські цінності.

Батьки враховують тенденції сучасного суспільства, якому притаманні негативні явища, такі як агресія, культ грошей, сили та хитрості[40].

Батьки, спираючись на свої переконання і цінності, намагаються виховати у підлітка такі особистісні якості, які, на їхню думку, допоможуть йому успішно адаптуватися до суспільства. Саме в сім'ї формується моральна позиція підлітка завдяки стабільності, тривалості, різноманітності та емоційному насиченню виховних

впливів[41].

Підліток, взаємодіючи з батьками, включається в процес осмислення моральних та ціннісних орієнтацій суспільства. Проте успіх сімейної соціалізації підлітка неможливий, якщо слова та дії батьків не узгоджені (наприклад, коли батько, сам курячи, намагається переконати сина, що куріння погано). Батьки повинні спільно поділяти ідеали, цінності та переконання, які вони намагаються передати підлітку [42].

Лише в такому випадку сімейне виховання сприяє формуванню основних ціннісних орієнтацій та моральних норм у підлітка, які є необхідними для успішної соціалізації. Воно також визначає його життєві принципи, переконання, цілі та способи досягнення. У кожній сім'ї формується своя система виховання, яка включає мету і методи, що безпосередньо впливають на соціалізацію та формування особистості. Традиційно виділяються чотири тактики сімейного виховання і чотири типи сімейних відносин, пов'язаних з ними: диктат, опіка, "невтручання" та співпраця[43].

Диктаторський тип стосунків у сім'ї, де батьки придушують ініціативу та почуття гідності підлітка, має негативний вплив на його соціалізацію. Вимоги, накази та насильство з боку батьків викликають у підлітка протест і відчуття відчуженості. Опікунський тип сімейних відносин, де батьки повністю задовольняють потреби дитини та захищають її від проблем, також має негативний вплив. У такому випадку активне формування особистості підлітка не отримує пріоритетного значення. Головним завданням виховання стає задоволення потреб підлітка та уникнення зіткнень з труднощами життя. Це заважає підготовці підлітка до реальних викликів та його

соціальної адаптації. Підліток з такої сім'ї може бути несамостійним, неініціативним, неувереним у собі та має проблеми у встановленні здорових стосунків з однолітками та дорослими. Отже, незважаючи на різницю між цими двома типами сімейних відносин, вплив диктату та опіки на соціалізацію підлітка є схожим: він обмежує самостійність та розвиток особистості, перешкоджає формуванню навичок спілкування та ініціативи[45].

Сімейні відносини, які базуються на невтручанні, визнають розумність та самостійність дітей і дорослих, але не забезпечують активного виховного впливу на підлітка. В цьому типі відносин батьки не надають спрямованих виховних вказівок або розширення знань, а підліток, в свою чергу, може не почувати себе повноцінною частиною сім'ї [46].

Відповідно до досліджень, тип виховання, що базується на співробітництві, має позитивний вплив на соціалізацію підлітка. У такій сім'ї батьки побудовують міцні взаємини з дітьми, спираючись на розуміння спільних цілей та організацію спільних дій, а також високі моральні цінності. Це сприяє формуванню сім'ї як повноцінного колективу.

Зворотній вплив мають типи взаємовідносин у сім'ї, такі як диктат, опіка і невтручання. Вони негативно впливають на соціалізацію підлітка, оскільки не сприяють формуванню необхідних особистісних якостей та моделей поведінки, які необхідні для успішного включення у соціум.

Тому, цілеспрямоване сімейне виховання, яке враховує процес соціалізації, відіграє важливу роль у розвитку особистості підлітка. Стиль виховання, що обирається батьками, має велике значення,

оскільки він визначає результати соціалізації підлітка.

Психологи виокремлюють три стилі сімейного виховання: демократичний, авторитарний і нехтуючий. Розглянемо, який вплив мають ці стилі на результати соціалізації підлітка.

Демократичний стиль виховання характеризується тим, що батьки враховують інтереси дитини і поєднують самостійність з вимогливістю. Вони надають підлітку право на самостійність у певних ситуаціях, одночасно контролюючи його і встановлюючи обов'язки. У такому середовищі соціалізація підлітка протікає без особливих проблем і конфліктів. Сім'я, де практикується демократичне виховання, надає підлітку повагу до його гідності, свободи думки, слова і вибору, одночасно забезпечуючи батьківський контроль і підтримку в складних життєвих ситуаціях. Це сприяє розвитку активності та усвідомленості у підлітка і становить основу для його життєвої позиції.

Інші стилі, такі як авторитарний (придушення) і нехтуючий (дитина сама собі), мають негативний вплив на соціалізацію підлітка. В авторитарному стилі батьки нав'язують свою думку дитині, обмежуючи його свободу і самостійність. У нехтуючому стилі батьки проявляють байдужість до потреб та інтересів дитини, що призводить до відсутності виховного впливу.

Авторитарний стиль сімейного виховання характеризується жорсткими методами і контролем над дитиною, вимагаючи безумовного підпорядкування без пояснень. Підлітки, які були виховані в такому середовищі, часто стають замкнутими. Комунікація між батьками та дітьми порушується, і підлітки можуть реагувати по-

різному на такий стиль виховання. Деякі можуть стати конфліктними і протистояти, але найчастіше підлітки пристосовуються до цього стилю, що призводить до невпевненості у собі, боязні встановлення відносин у колективі та несаможитності.

Сім'я, що застосовує авторитарний стиль виховання, негативно впливає на соціалізацію підлітка. Вона формує у нього такі риси особистості, які ускладнюють його успішне включення в суспільство. Такі підлітки можуть мати два екстремальні вияви: по-перше, вони можуть стати носіями авторитарних методів взаємодії з людьми, а по-друге, можуть проявляти пасивність і низьку самооцінку, що пов'язані з тривожністю та невпевненістю.

Отже, авторитарний стиль виховання в сім'ї негативно впливає на соціалізацію підлітка, формуючи риси особистості, які утруднюють його успішну адаптацію до суспільства.

Стиль сімейного виховання впливає на формування моделі поведінки підлітка в суспільстві та розвиток його особистісних якостей, які необхідні для успішної інтеграції у суспільство. Відповідно до В.С. Іванової та А.А. Іконникової, авторитарна поведінка батьків, насильницьке нав'язування своїх поглядів та ігнорування інтересів підлітка призводять до формування слабкої, несаможитної та невпевненої особистості, що ускладнює її соціалізацію. Тільки поєднання уваги, любові і турботи батьків у розумних межах може сприяти формуванню повноцінної особистості, здатної жити в суспільстві.

Висновки до 1 розділу

Соціалізація є важливим процесом у розвитку особистості підлітків. У цьому процесі система ставлення грає значну роль, впливаючи на формування індивідуальної ідентичності, соціальну взаємодію, формування цінностей і поглядів.

Система ставлення передає норми, цінності та очікування суспільства, і підлітки активно взаємодіють з цією системою, усвідомлюють її, приймають або відкидають. Цей процес сприяє формуванню їхньої ідентичності та самосвідомості.

Соціальна взаємодія з оточуючими людьми, особливо з ровесниками, родиною та авторитетами, також впливає на соціалізацію підлітків. Взаємодія з різними соціальними групами сприяє формуванню навичок соціального взаємодії та адаптації до різних соціальних контекстів.

Система ставлення також визначає цінності, переконання і погляди підлітків. Вони вчаться ідентифікуватися зі значимими соціальними групами, приймають та внутрішньо осмислюють цінності, що панують у суспільстві.

Слід враховувати, що соціалізація підлітків є складним і багатогранним процесом, вплив на який справляють різні фактори. Система ставлення, як чинник соціалізації, сприяє формуванню особистості підлітків, визначаючи їхнє місце в суспільстві та впливаючи на їхні взаємини, цінності і самоусвідомлення.

Підлітковий вік є періодом інтенсивних змін і розвитку, який супроводжується психологічними особливостями. Ось кілька ключових психологічних особливостей школярів підліткового віку:

Ідентичність і самоусвідомлення: Підлітки активно розмірковують про свою ідентичність і починають формувати свою унікальну особистість. Вони шукають своє місце у світі, експериментують зі своїм зовнішнім виглядом, інтересами та цінностями.

Емоційна нестабільність: Вплив гормональних змін та психологічних факторів призводить до емоційної нестабільності у підлітків. Вони можуть відчувати інтенсивність емоцій, переживати гострі настрої та стрес.

Пошук незалежності: Підлітки починають ставити питання про свою незалежність і відокремлення від батьків. Вони прагнуть до самостійності у прийнятті рішень та контролю над своїм життям.

Соціальна взаємодія: Підлітки активно розширюють свій соціальний круг, звертаються до ровесників для підтримки та ідентифікації зі своєю групою. Вони вивчають соціальні норми та навички, спілкуючись з різними людьми.

Розвиток мислення: Підлітки виробляють абстрактне та логічне мислення, здатність до аналізу та саморефлексії. Вони починають розуміти причинно-наслідкові зв'язки та доводять свої аргументи.

Пошук сенсу життя: Підлітки починають задумуватися про своє майбутнє, пошук сенсу та значення власного життя. Вони можуть ставити запитання про свої цілі, інтереси та життєве призначення.

Враховання цих психологічних особливостей підлітків допомагає створити сприятливе навчальне та соціальне середовище, де вони можуть розвиватися, реалізовувати свій потенціал та підтримувати своє психологічне благополуччя.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТАВЛЕННЯ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

2.1. Методи та методики дослідження особливостей соціалізації підлітків у різних типах сімей

Дослідження, проведене в рамках кваліфікаційної бакалаврської роботи, зосереджувалося на проблематиці, пов'язаній з впливом типу виховання на емоційний стан та реакції підлітків. Дослідження було розділене на три етапи.

На першому етапі було проведено дослідження та аналіз наукової літератури, що стосується даної теми. Це дозволило отримати обґрунтовану інформацію про вплив типу виховання на підлітків.

Другий етап включав підбір діагностичного матеріалу та інтерпретацію отриманих результатів дослідження. В рамках цього етапу було використано такі діагностичні інструменти, як методика "Підлітки про батьків" Е. Шефера, методика "Самооцінки психічних

станів" Г. Айзенка та методика "Взаємодія: батько-дитина" (ВБД) Марківської І.М.. Ці методики дозволили зібрати необхідні дані та проаналізувати їх.

Третій етап включав аналіз отриманих результатів дослідження та розробку рекомендацій щодо оптимізації, покращення емоційного стану та нормалізації типу реагування підлітків, залежно від їх типу виховання.

Отже, цей дослідницький проект включав аналіз літератури, застосування діагностичних інструментів та розробку рекомендацій з метою розуміння впливу типу виховання на підлітків і покращення їх соціальної адаптації.

Методика "Підлітки про батьків" (ADOR - Adolescents' Views of Parents) Е. Шефера (Додаток А) спрямована на дослідження установок, поведінки та методів виховання батьків з точки зору підлітків. Вона була розроблена науковцем Є. Шафером у 1965 році. Основна ідея методики полягає в тому, що вплив батьків на підлітків (який сприймають діти) можна описати за допомогою трьох факторних змінних:

Прийняття - емоційне ставлення батьків до дітей, яке може бути позитивним або відкидаючим.

Психологічний контроль - рівень автономії та самостійності, яку мають підлітки у взаєминах з батьками.

Прихований контроль - рівень відкритості та нагляду з боку батьків, який може бути прямим або прихованим.

Ці фактори визначають спосіб, яким підлітки сприймають виховний стиль своїх батьків. Методика дозволяє оцінити ці змінні і встановити тип взаємодії між батьками та підлітками на основі

спостережень та відповідей підлітків[37].

Методика "Підлітки про батьків" спрямована на вивчення установок, поведінки та методів виховання батьків з точки зору підлітків. Вона розрізняє такі ключові аспекти:

Прийняття - безумовно позитивне ставлення до дитини, незалежно від очікувань батьків.

Емоційне відкидання - негативне ставлення до дитини, відсутність любові та поваги, іноді сприймається як ворожість.

Психологічний контроль - тиск і навмисне керівництво дітьми, а також ступінь послідовності у виховних принципах.

З метою адаптації методики до соціокультурних відмінностей, чеські психологи переробили її і виділили три фактори:

Позитивний інтерес - ворожість.

Директивність - автономія.

Непослідовність.

Ці фактори були перетворені на п'ять шкал і стали основою сучасної адаптованої методики, розробленої Л.І. Вассерманом. Методика "Підлітки про батьків" застосовується як у клінічній психологічній практиці, так і в широкомасштабних дослідженнях, щоб визначити основний стиль життя підлітків та виявити особливості сімейної ситуації, в якій вони знаходяться[28].

Методика "Підлітки про батьків" використовує три загальноприйнятні рівні для розрахунку результатів: низький рівень (0-2 бали), середній рівень (2-3 бали) і високий рівень (4-5 балів). Це дозволяє відстежувати домінуючий тип реагування підлітка на елементи виховної системи батьків і виявити патерни поведінки, які використовуються батьками у виховному процесі.

Методика "Самооцінка психічних станів", (Додаток Б) розроблена Г.Ю. Айзенком, дозволяє підліткам самостійно оцінювати свої прояви психічних станів, такі як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність. Ці стани є важливими для визначення загальних адаптативних можливостей особистості.

Г.Ю. Айзенк є відомим англійським психологом, одним з лідерів біологічного напрямку в психології і автором факторної теорії особистості. Методика може використовуватися як самостійна клініко-психологічна методика або в поєднанні з іншими методиками з таким же спрямуванням в складі послідовних процедур[28].

Методика складається з 40 тверджень, що описують різні психічні стани. Підліткам пропонується оцінити, наскільки часто ці стани їм притаманні, використовуючи шкалу з оцінками 0, 1 та 2 бали. Анкета складається з чотирьох блоків, які відповідають тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності.

Оцінки суджень були відібрані на основі оцінки надійності та валідності. Методика є типом "олівець-папір" і може бути використана як групово, так і індивідуально.

Для оцінки результатів необхідно підрахувати суму балів за кожну з чотирьох груп запитань. Результати оцінюються на трьох рівнях: низькому (0-7 балів), середньому (8-14 балів) і високому (15-20 балів). Ця методика дозволяє встановити рівень сприйняття та реагування особистості на виховну модель у сім'ї, пов'язану з відповідними тригерами.

Методика «Взаємодія: батько-дитина» (ВБД) Марківської І.М. розроблена для оцінки рівня взаємодії між батьками та їх дітьми. Опитувальник дозволяє зрозуміти, як батьки сприймають цю

взаємодію, а також як її бачать самі діти (Додаток В).

Методика має "дзеркальну" структуру і включає дві паралельні форми: одну для батьків і одну для підлітків. Це означає, що існують окремі варіанти методики для підлітків та їх батьків, а також для батьків дітей дошкільного та шкільного віку.

Ця методика дозволяє оцінити рівень взаємодії між батьками та дітьми з різних перспектив, що допомагає отримати більш повну картину процесу виховання і сприяє покращенню цієї взаємодії[44].

Методика має три форми: одну для дітей і дві для дорослих, з 60 питань у кожній формі. В тексті методики використовується 10 шкал, які служать критеріями для оцінки взаємодії між батьками та дітьми. Кожна шкала містить однакову кількість питань, за винятком двох шкал, які вважаються базовими в батьківсько-дитячих стосунках. Ці шкали - "автономія-контроль" та "відкидання-прийняття" - містять по 10 тверджень, в той час як інші шкали містять по 5 тверджень.

Другий варіант методики призначений для старших категорій, для дорослих, і має таку ж структуру, як і дитячий варіант, з 60 питань.

Під час заповнення опитувальника батькам та дітям пропонується оцінити ступінь згоди з кожним твердженням за 5-бальною системою, де 1 бал означає повну незгоду, а 5 балів - повну згоду з твердженням.

Варто зупинитись на означенні кожної зі шкал за даною методикою, що допоможе більш детально оцінити значимість кожної до теми нашого дослідження:

Шкала "невибагливість-вибагливість батьків" (Н-В) визначає рівень вимогливості, який батьки проявляють у взаємодії з дитиною. Вимогливість батьків вказує на їх очікування високого рівня

відповідальності з боку дитини. Чим вище показник за цією шкалою, тим більше батьки висувають вимог до дитини і очікують, що вона буде відповідальною[47].

Шкала "м'якість-суворість батьків" (М-С) визначає наскільки жорстким і суворим може бути один з батьків по відношенню до дитини. Цей показник відображає взаємини між батьками та дітьми та ступінь контролю, яким здійснюється виховання дитини.

Шкала "автономність-контроль по відношенню до дитини" (А-К) вказує на рівень контролю, який проявляється з боку батьків щодо дитини. Високий показник за цією шкалою свідчить про значний рівень контролю та обмеження самостійності дитини, тоді як низький показник може свідчити про довіру батьків до дитини та прагнення розвивати її самостійність і відповідальність.

Шкала "емоційна дистанція-емоційна близькість дитини до батьків" (Ед-Б) відображає сприйняття батьком близькості до дитини. Ця шкала є дзеркальною, оскільки діти оцінюють свою емоційну близькість до батьків і бажання ділитися з ними найінтимнішими та найважливішими речами.

Шкала "відкидання-прийняття дитини батьком" (В-П) відображає базове ставлення батька до дитини, його здатність приймати або відкидати особистісні якості та поведінкові прояви дитини. Прийняття дитини як особистості є важливим фактором для її сприятливого розвитку та самооцінки. Поведінка батьків може бути сприйнята дитиною як позитивне прийняття або відкидання будь-яких проявів її реагування.

Шкала "відсутність співпраці-співпраця" (Вс-С) відображає рівень співпраці між батьками та дітьми і вказує на характер їх

взаємодії. Співробітництво відображає рівень рівноправності та партнерства у відносинах між батьками та дітьми. Відсутність співпраці може бути наслідком порушених відносин, авторитарного, байдужого або потураного стилю виховання.

Шкала "тривожність за дитину" (Тр) визначає рівень тривоги, яку батьки відчувають щодо своєї дитини та частоту їх спільного життя, а також вплив, який це має на кожного з них. Зазвичай використовуються дві форми цієї методики: дитячий варіант і дорослий варіант. Оцінка згоди за цією шкалою, а також за всіма іншими шкалами, дозволяє виявити розбіжності у

Шкала "непослідовність-послідовність батька" (Н-П) відображає ступінь послідовності батьків у їх вимогах, застосуванні покарань та винагород, а також у взаємодії з дитиною. Послідовність є важливим аспектом виховання, оскільки вона створює стабільність та передбачуваність для дитини. Недостатня послідовність може призводити до емоційної неврівноваженості та невпевненості у виховній практиці батьків[21].

Шкала "виховна конфронтація" (ВК) використовується для оцінки впливу батьків на підлітків та авторитетності батьківських дій. Вона відображає рівень сили впливу, який батьки мають на своїх дітей. Порівняння результатів підлітків з оцінками їх батьків дозволяє виявити розбіжності в сприйнятті значущості батьківського авторитету. Висока оцінка авторитету батьків зазвичай свідчить про позитивне ставлення підлітка до батьків загалом, тому показники цієї шкали є важливими для виявлення позитивного або негативного ставлення дитини до батьків, а також для діагностики взаємин наступною шкалою - шкалою "задоволеність відносинами дитини з

батьками" (ЗВ).

Шкала "задоволеність відносинами дитини з батьками" (ЗВ) дозволяє оцінити загальний рівень задоволеності взаєминами між батьками та дітьми з обох сторін. Низький рівень задоволеності може вказувати на проблеми в структурі батьківсько-дитячих відносин, можливі конфлікти або стурбованість сімейною ситуацією, яка склалася в родині. Ця шкала дає змогу оцінити загальний стан взаємин і виявити потенційні проблеми, які можуть впливати на дитину в сімейному середовищі.

Ця методика дозволяє глибше розкрити сутність виховного процесу у сім'ї і визначити, наскільки реальна ситуація відповідає ідеальному уявленню про нього. Вона допомагає оцінити, чи всі аспекти виховного процесу активно задіяні і чи спостерігаються будь-які зміни або результати взаємодії між батьками та дітьми. Ця методика дозволяє виявити, чи всі сторони процесу відчують задоволення від взаємин та чи існують проблеми, які можуть потребувати уваги та вдосконалення. Вона створює можливість більш глибокого розуміння того, як виховний процес функціонує в реальному житті сім'ї та допомагає ідентифікувати області, які потребують покращення або змін.

2.2. Процедура й аналіз результатів дослідження

Дослідження проводилось на базі Základní Škola, Hrušovany nad Jevišovkou (школа в Чеській республіці). Вибірку нашого дослідження склали 30 підлітків старшого віку від 15 до 17 років.

За результатами діагностики підлітків за методикою «Підлітки про батьків» або «Поведінка батьків і ставлення до них підлітків» (ADOR) отримано наступні результати (рис. 2.1.):

У шкалі "позитивного інтересу" (POZ) 48% опитаних показали середній рівень вираженості. Це пояснюється тим, що багато підлітків виявляють своє психологічне ставлення до батьків через критичний підхід до них. Вони часто випробовують потребу в допомозі та підтримці від батьків, але, одночасно, очікують від них відповідного конформного ставлення. Однак, компетентності батьків може не вистачати, щоб підлітки могли відчувати, що батьки мають позитивний інтерес до них. Тому вони шукають приклад у інших дорослих, які, на їхню думку, виявляють позитивний інтерес до них і можуть стати для них зразком[65].

За результатами дослідження, лише 32% опитаних підлітків відчують прихильність з боку своїх батьків, тоді як 20% мають низькі показники, що може свідчити про негативне ставлення до батьків, критичність, обуреність та недовіра.

У шкалі "директивності" (DIR), лише 29% опитаних мають низькі показники, що свідчить про адекватне сприйняття батьків та збіг поглядів щодо конкретних ситуацій. У 25% підлітків спостерігається високий рівень директивності з боку батьків, прискіпливість та нав'язування власних ідей щодо того, "як правильно жити". У 46% домінує середній показник за шкалою директивності, що вказує на досить гармонійні сімейні взаємини та вияв симпатії в стосунках, що, в свою чергу, може негативно впливати на директивну форму взаємодії між батьками та дітьми.

У шкалі "ворожості" (HOS), у 21% опитаних спостерігається

високий показник, що свідчить про сприйняття підлітками своїх батьків як агресивних і занадто суворих, які накладають багато заборон, що на думку підлітків не є ефективними та не спонукають до спілкування. В таких випадках підлітки можуть бути більш емоційно відстраненими. 38% опитаних мають низький показник, що свідчить про те, що батьки виявляють позитивну активність та відчувають відповідальність за долю своїх дітей, а підлітки в свою чергу сприймають це як природну і комфортну ситуацію.

Отже, результати показують, що лише 32% підлітків відчувають прихильність батьків, 20% мають низький рівень, що може вказувати на негативні думки та недовіру до батьків. У шкалі "директивності", 29% підлітків мають низький показник, що свідчить про адекватне сприйняття батьків, 25% мають високий показник, що означає директивність та нав'язування батьківських ідей, а 46% мають середній показник, що вказує на гармонійні сімейні взаємини. У шкалі "ворожості", 21% показують високий рівень, що свідчить про сприйняття батьків як агресивних та заборонних, а 38% мають низький показник, що свідчить про позитивну активність та відповідальність батьків[9].

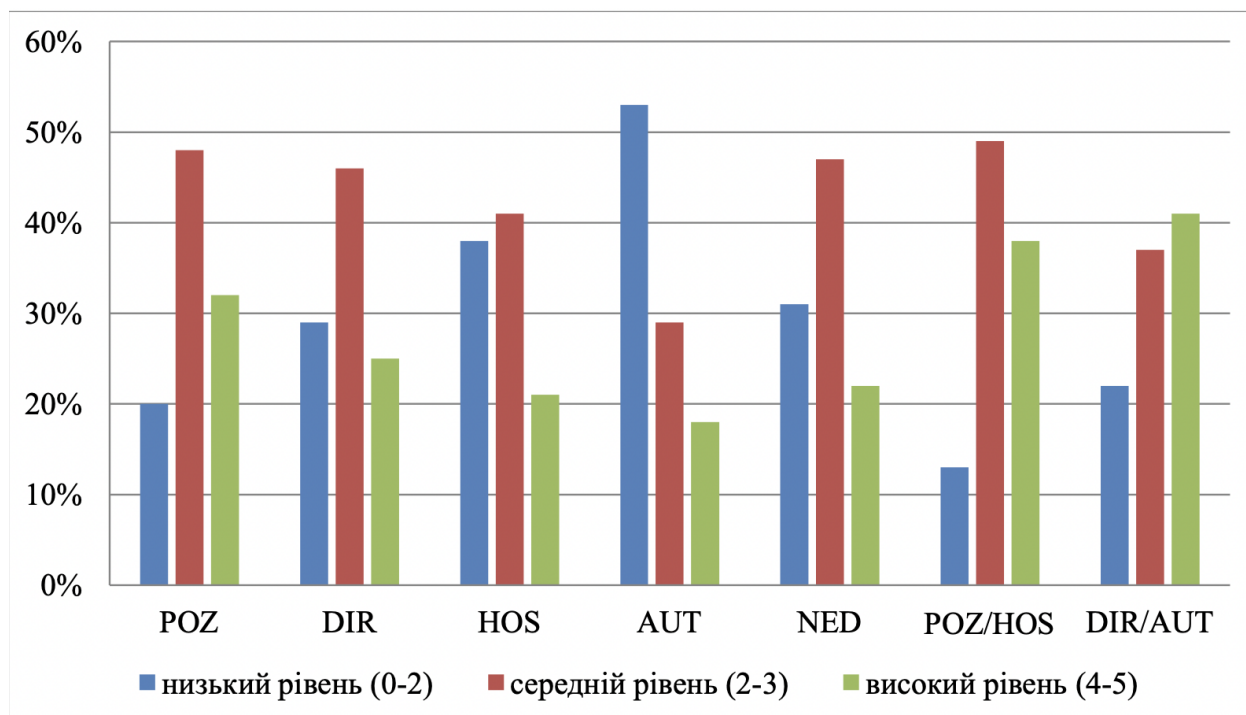

Рис. 2.1. – Результати за методикою «Підлітки про батьків» (ADOR) Е. Шефер

У шкалі "автономності" 53% опитаних показують низький рівень, що свідчить про те, що більшість підлітків у період підліткової кризи вміють захищати свої інтереси і не сприймають батьків як авторитарну диктатуру без варіацій та компромісів. Водночас, 18% мають високий показник, що свідчить про відчуття підлітками диктатури та відчуженості з боку батьків, відсутність емоційної прихильності та недостатню повагу до них, але зі стримуванням через почуття страху та безсилля.

У шкалі "непослідовності" високий показник має лише 22% опитаних, що свідчить про чергування психологічних тенденцій у вихованні з великим діапазоном прояву. 31% мають низький показник, що вказує на наявність інформативної значущості у вихованні батьків, що може спричиняти недовірливість та

підозрілість у дітей щодо їхніх батьків[13].

У шкалі "близькості" 38% опитаних мають високий рівень, що свідчить про вияв теплих почуттів та прийняття їх власної дитини. Тільки 13% відчують емоційну віддаленість від батьків і нерозуміння, що може бути спричинено директивністю з боку батьків.

У шкалі "критики" 41% мають високий показник, що свідчить про високу зацікавленість та контроль батьків щодо підлітка. 22% показують низький показник, що вказує на відсутність зацікавленості та бездоглядність батьків щодо дитини.

Підлітковий вік повний протиріч, особливо відносно дорослих, які є домінуючим впливом на цей період. Підлітки вже не вважають себе дітьми, але дорослі ще не можуть повністю сприйняти їх як рівних. Це протиріччя створює труднощі у взаєминах і може вплинути на рівень близькості та критики з боку батьків[51].

Так, у підлітковому віці однолітки стають важливими особами для підлітків. Вони починають приділяти більше уваги думці та оцінці своїх друзів і ровесників, вважаючи їх думку більш значущою, ніж оцінку членів сім'ї або вчителів.

За результатами методики «Самооцінка психічних станів» за Г.Ю. Айзенком отримали наступні результати (Рис.2.2.):

Що стосується емоційного стану підлітків, шкала "тривожності" вказує на ступінь пригніченості, нерозуміння та відстороненості від батьків. Середній рівень тривожності спостерігається у 52% діагностованих, що вважається прийнятним рівнем для підлітків. Низький рівень тривожності зафіксований у 17% осіб, а високий у 31% діагностованих. Чим вищий рівень тривожності, тим складніше сприймає ці емоції підліток, що може вплинути на хронічні симптоми

в нервовій системі дитини.

Щодо "фрустрації", більшість досліджуваних (52%) відзначають середній рівень, що свідчить про наявність фрустраційних випробувань і труднощів, а 31% показують високий рівень стійкості до невдач та долання труднощів. У той же час, лише 17% осіб проявляють високий рівень фрустрованості та страху перед труднощами та невдачами.

Що стосується "агресивності", лише 23% виявляють високий рівень агресивності, що може вплинути на спілкування та близькі взаємини з батьками. Більшість досліджуваних (45%) мають низький рівень агресивності, характеризуються спокоем та терпимістю, тоді як 32% демонструють середній рівень, що дозволяє підліткам в певних ситуаціях відстоювати свою позицію *на шляху до дорослості* [1].

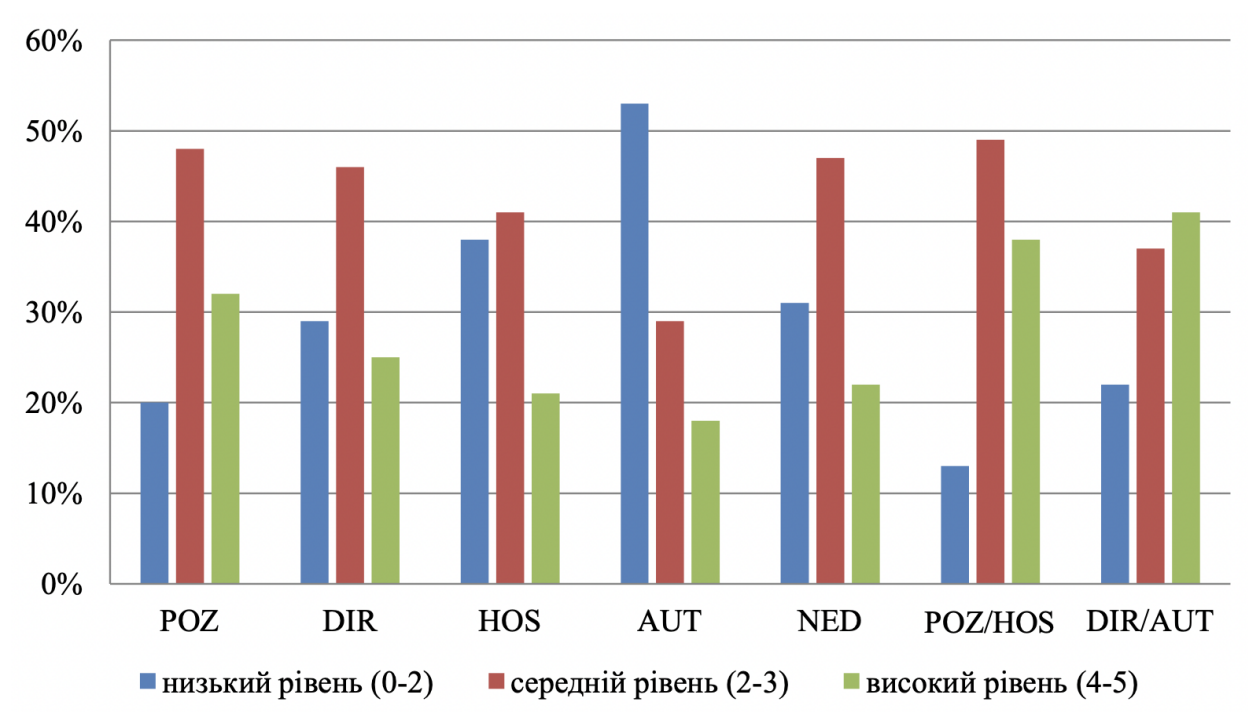

Рис. 2.2. – Результати за методикою «Самооцінки психічних

станів» Г. Айзенка

Тільки 18% осіб виявляють відсутність ригідності, проявляючи легкість та гнучкість у своїй поведінці. У 52% спостерігається середній рівень ригідності, а 30% характеризуються високою ступенем ригідності, яка виявляється у стереотипній поведінці, поглядах та переконаннях, які навіть не змінюються у випадках розходжень з реальністю.

Відповідно до окреслених критеріїв дослідження емоційних станів підлітків, на різних рівнях дослідження для кожної шкали було розраховано критерій Стьюдента (Табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Достовірність відмінностей між рівнями емоційних станів за методикою «Самооцінки психічних станів» Г.Ю. Айзенка (t-критерію Стьюдента)

Психічний стан	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
Високий рівень	0,41	-0,44	-0,19	-0,16
Критичний рівень	0,17	0,15	-0,01	0,25
Необхідний рівень	0,05	0,48	0,02	0,07

Також було помічено, що існує зворотний зв'язок між показником позитивного інтересу з боку батьків і рівнем фрустрації (-0,44, $p < 0,001$) та агресивності (-0,19, $p < 0,0001$). Це означає, що збільшення позитивного інтересу батьків може сприяти зниженню рівнів фрустрації та агресивності.

Отже, варто зосередитись на тих аспектах, де опір менший.

Наприклад, якщо немає об'єктивних причин для низького рівня автономності, важливо зменшити емоційне напруження, що сприятиме зниженню агресивності та ворожості в поведінці підлітків. У випадку значних змін у батьківському підході до виховання, слід працювати з агресивністю та ригідністю підлітків, зосереджуючись на батьківських суб'єктивних почуттях, щоб зміцнити їх вплив.

Також була виявлена сильна кореляція між ворожістю та тривогою ($0,8, p < 0,0001$) та агресивністю ($0,2, p < 0,001$), а також зворотний зв'язок з фрустрацією ($-0,44, p < 0,001$). Однак, виразні стани тривоги та агресії, що роблять підлітків більш роздратованими та нетерплячими, не були виявлені під час початкової діагностики.

Також за розрахунком методики отримано наступні результати за критерієм Стюдента [8] для порівняння між хлопцями та дівчатами за відповідними шкалами (рис. 2.3.).

За результатами аналізу, виявлено, що хлопці виявляють більш виражену ригідність у порівнянні з дівчатами. Це означає, що хлопцям частіше відчують невпевненість у вирішенні проблем і важко розглядають альтернативні способи розв'язання ситуацій, порівняно з дівчатами.

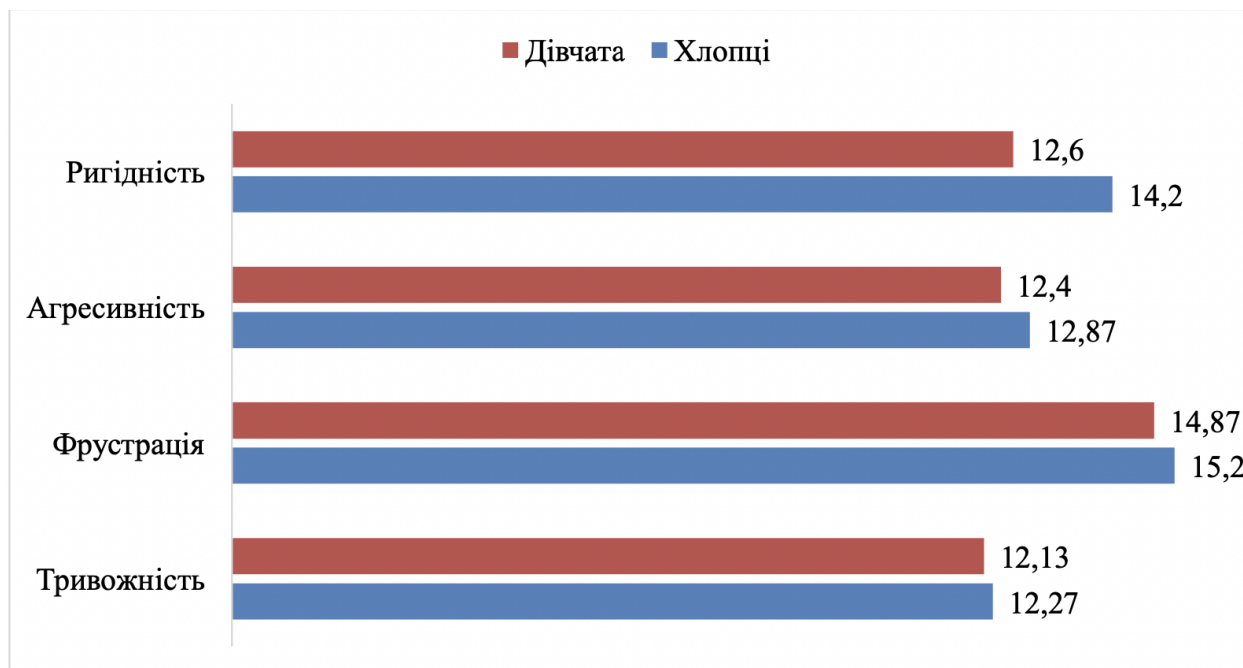

Рис. 2.3. – Результати дослідження домінуючого психічного стану між хлопцями та дівчатами за методикою «Самооцінки психічних станів» Г. Айзенка

На основі результатів аналізу можна зробити такі висновки:

Шкала агресивності показує майже однакові рівні у дівчат і хлопців, що свідчить про ситуативність емоційних проявів обох статей.

Шкала фрустрації виявляє значно вищі показники у хлопців порівняно з дівчатами, що вказує на труднощі, які хлопці зазнають на шляху до досягнення мети та розбіжності між їх очікуваннями та реальністю у підлітковому віці.

Шкала тривожності показує майже однакові рівні у дівчат і хлопців, оскільки емоційний стан, пов'язаний з зовнішньою загрозою, може проявлятися в різній мірі у підлітковому віці[2].

Результати методики «Взаємодія: батько-дитина» (ВБД) Марківської І.М. зображені на рис. 2.4.

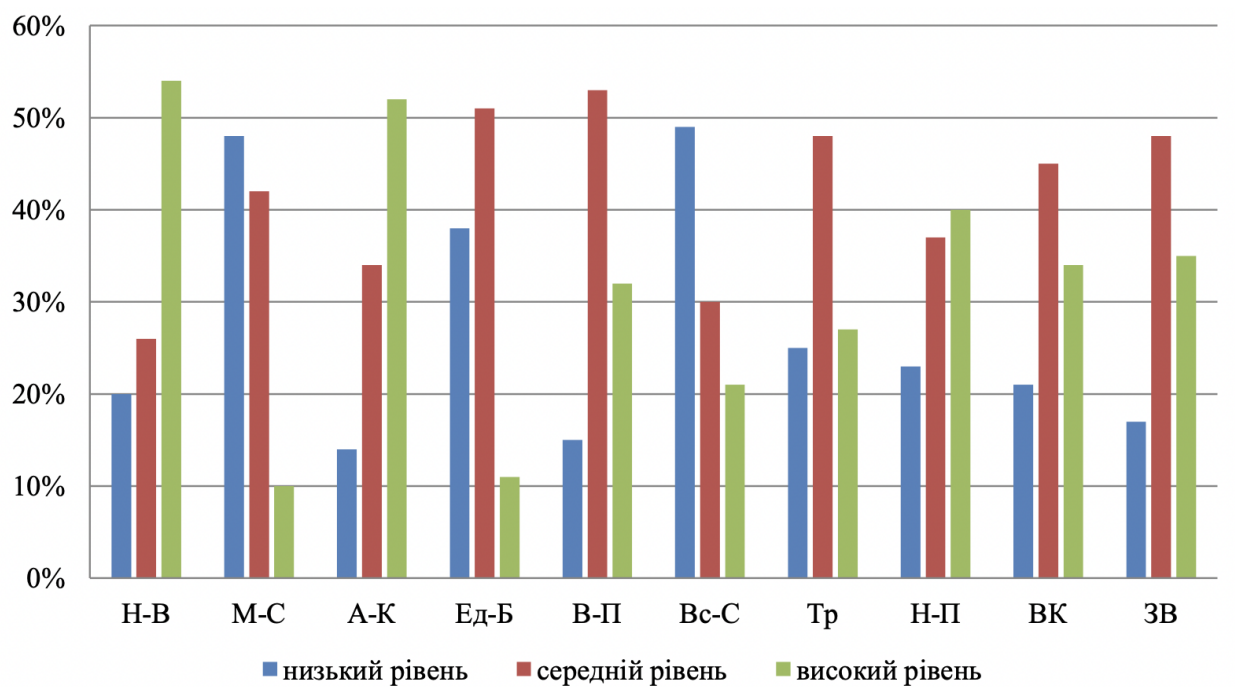

Рис. 2.4. – Результати за методикою «Взаємодія: батько-дитина» (ВБД) Марківської І.М.

За шкалою "невимогливість - вимогливість батьків" було виявлено, що 54% діагностованих підлітків мають високий рівень потреб від батьків, тобто їхні батьки висувають вимоги до них. Крім того, 20% опитаних виявили низький рівень потреб від батьків. Ці дані свідчать про те, наскільки вимогливими є батьки до своїх дітей, причому більший рівень на шкалі вказує на вищу вимогливість.

За шкалою "м'якість - суворість батьків" 48% підлітків зазначають, що не відчувають сильного натиску з боку батьків, проте

існують певні правила сімейного життя. Лише 10% підлітків вважають, що батьки примушують їх робити речі, які вони не можуть або не хочуть робити. Це свідчить про різні рівні м'якості та суворості батьківського підходу.

За шкалою "автономність - контроль по відношенню до дитини" виявлений дуже високий показник - 52% досліджуваних підлітків відчують високий рівень контролю з боку батьків. Це може проявлятися у нав'язливості, обмеженні дій дитини. 14% підлітків мають низький рівень контролю, що може призводити до повної автономії, вседозволеності або вияву байдужості батьків. Інший варіант - низький контроль пов'язаний з довірою до дитини або бажанням батька розвивати самостійність у ній.

За шкалою "емоційна дистанція - емоційна близькість" лише 11% підлітків мають високі показники, що свідчить про їхню готовність до близького контакту з батьками, а батьки в свою чергу розуміють та підтримують їх. Однак, у період підліткового віку 38% досліджуваних не відчують емоційної близькості з батьками, і батьки не проявляють готовності йти на компроміс у вихованні дітей.

Шкала "відкидання - прийняття батьками" відображає базове ставлення батьків до дитини, їх прийняття або відхилення особистісних якостей та поведінкових проявів дитини. За цією шкалою, 32% підлітків відчують підтримку та прийняття з боку батьків, 15% не відчують жодного прийняття, а 53% мають середній показник. Це вказує на різні рівні прийняття дитини батьками.

За шкалою "відсутність співпраці - співпраця" 49% підлітків не відчують тісної співпраці з батьками і мають низький рівень співробітництва. Це може бути наслідком недостатньої залученості

дитини у взаємодію, невизнання її прав та переваг. У 21% підлітків спостерігаються високі показники співпраці, що свідчить про рівність та партнерство у сімейних відносинах.

Показник "тривожності за дитину" має майже рівну кількість низьких (25%) і високих (27%) рівнів. Це свідчить про наявність конфліктів у сім'ї, де батьки та підлітки можуть відчувати паралельні форми життя. У 48% підлітків спостерігається середній показник тривожності, що означає, що їхня тривожність залежить від ситуацій та психоемоційних проявів підлітка. Вони сприймають поведінку батьків вороже, як щось, що не приносить користі їм.

Шкала "Непоследовність – последовність батьків" (Н-П) відображає важливість послідовності та постійності у ставленні батьків до дитини, в їхніх вимогах, заохоченнях і покараннях. Високий показник на цій шкалі (40%) свідчить про те, що батьки проявляють послідовність у своїх діях і ставленні до дитини. Низький показник на цій шкалі відзначається лише у 23% підлітків, що може бути результатом емоційної неврайонованості батьків, невпевненості у вихованні або незацікавленості у стосунках з дитиною.

Шкала "Виховна конфронтація" (ВК) показує, що більшість підлітків (45%) переживають період, коли авторитет батьків поступово змінюється на авторитет друзів або однолітків. 34% дітей вважають, що батьків "слід слухати" і вважають їх компетентними вирішувати питання. Тільки 21% підлітків вважають, що батьки не є або не можуть бути компетентними в певних питаннях.

За шкалою "Задоволеність відносин дитини з батьками" (ЗВ) низький ступінь задоволеності відзначає 17% досліджуваних. Це може свідчити про порушення в дитячо-батьківських відносинах,

можливі конфлікти або стурбованість сімейною ситуацією. Залишок 35% висловлюють дуже високу задоволеність відносинами зі своїми батьками.

Характер людини може бути вплинутий взаєминами, які панують у сім'ї. Якщо в сім'ї панує теплий і ніжний мікроклімат, це може сприяти тому, що дитина стане спокійнішою, добрішою і терплячішою особою. Натомість, якщо в сім'ї панує зло, ненависть, заздрість і лють, це може вплинути на характер та поведінку дитини.

Людина зазвичай будує свою власну сім'ю за прикладом сім'ї, в якій вона виростала. Тому для батьків важливо створити гармонійні стосунки в сім'ї, щоб їхня дитина мала щасливе майбутнє. Це означає, що батьки повинні прагнути до того, щоб взаємини в сім'ї були позитивними, повними любові, розуміння і підтримки. Такий підхід сприятиме формуванню позитивних рис характеру у дитини і створить фундамент для її щастя у майбутньому.

Важливо надати батькам поради щодо їхнього впливу на психічний стан підлітків, особливо у цей чутливий період їхнього життя. Часто батьки, через своє виховання або особисті психологічні установки, навіть не усвідомлюючи цього, накладають значний психічний тиск на своїх дітей.

Одним з зовнішніх факторів, які поглиблюють кризу підліткового віку, є надмірний контроль та суворість дорослих, які не визнають автономію дитини та не надають їй можливості самостійно вирішувати питання, що стосуються її життя.

Також виникнення багатьох конфліктів між підлітками та їхніми батьками може спричиняти неконтрольовану агресію саме у підлітковому віці. Тому необхідно враховувати декілька порад для

профілактики такої поведінки:

Зберігайте спокій у випадках легкої агресії. Коли агресивна поведінка підлітка не є небезпечною, можна використовувати позитивні стратегії:

Повністю ігноруйте реакції, це є дуже ефективним способом припинити неприйнятну поведінку.

Висловлюйте розуміння його почуттів.

Зосередьтеся на діях (поведінці), а не на особистості. Після того, як підліток заспокоївся, обговоріть з ним його конкретну поведінку. Опишіть, як він себе веде, коли виявляє агресію, уникайте оцінки його особистості.

Ці поради допоможуть батькам знаходити способи позитивного впливу

та взаємодії зі своїми підлітками, зменшуючи психічний тиск на них. Важливо пам'ятати, що підлітки потребують певної автономії та самостійності у вирішенні своїх проблем і прийнятті рішень.

Покажіть батькам, що ви вірите в їх можливості. Висловлюйте підтримку та віру у їх здібності до самостійності. Дозвольте їм приймати деякі рішення самостійно, навіть якщо вони можуть зробити помилку. Це допоможе підліткам розвивати впевненість у собі та навички прийняття рішень.

Створіть атмосферу відкритості та довіри. Підтримуйте відкриту комунікацію з підлітками, де вони можуть висловлювати свої думки, почуття та побоювання. Послухайте їх без засудження та критики, намагаючись зрозуміти їхні погляди і переживання.

Встановіть розумні межі та правила. Важливо мати чіткі правила та очікування від підлітків, але при цьому давати їм деяність і свободу

в межах цих правил. Забезпечення структури та відповідальності може сприяти стабільності та зменшенню конфліктів.

Зверніть увагу на свої психологічні установки. Самоусвідомлення щодо власних переконань і реакцій може допомогти батькам бути більш освіченими та адаптивними у взаєминах з підлітками. Розвивайте свою емоційну інтелектуальність, щоб краще розуміти себе і своїх дітей.

Якщо ситуація допускає, можна спробувати зняти напругу шляхом демонстрації агресивної поведінки у жартівливій формі. Проте, важливо мати на увазі, що це повинно бути відповідно до контексту та в межах дозволеного.

Батьки повинні розуміти, що сталося з їхньою дитиною, проте не суперечити її бажанню нести цю інформацію. Важливо дати зрозуміти дитині, що вона важлива для своїх батьків, і незалежно від обставин, вони підтримують її.

Ось кілька порад для батьків, які бажають емоційного зближення зі своїми підлітками:

Запевнюйте свою дитину у своїй любові та підтримці, обіймаючи її щонайменше 8 разів на день (з її згоди).

Будьте самостійні і час від часу делегуйте деякі обов'язки дитині.

Пам'ятайте про свої потреби та створюйте приємності для себе. Життя батьків не повинно обмежуватись лише дітьми.

Активно спілкуйтеся зі своїм підлітком, проявляйте зацікавленість його думкою та дослухайтесь до нього.

Приділяйте увагу життю та інтересам підлітка.

Поважайте його інтереси та хобі.

Беріть участь у сімейних зборах як офіційний учасник,

висловлюйте свою думку.

Говоріть відверто про зміни в тілі, емоціях, дружбі, коханні та статевих стосунках, якщо підліток готовий. Відповідайте на запитання впевнено, авторитетно і аргументовано.

Не соромтеся говорити про складні теми без страху. Поясніть підлітку, чому він має прислухатись до ваших порад, надавши відповідні аргументи.

Підкреслюйте досягнення своєї дитини, хваліть її. Засіяйте в ній впевненість у своїх силах і підтримку, яку вона отримує від вас.

Часто стає так, що батьки ставлять перед дитиною вимоги, якими вона не може відповісти. Підліток відчуває, що ніколи не зможе задовольнити очікування батьків і починає відчувати себе меншою, нікчемною особистістю. Він навчається уникати уваги і покинути кімнату непомітно. Така поведінка заважає розвитку дитини, виявленню її творчих здібностей і утруднює спілкування з дорослими та ровесниками. Тому батьки тривожної дитини повинні зробити все можливе, щоб запевнити його у своїй любові незалежно від його успіхів і компетентності в будь-якій галузі. Не існує абсолютно неспроможних дітей.

Складна поведінка підлітків може здатися батькам, що їх дітям більше не потрібно проявляти прихильність. Але саме в цей період діти найбільше потребують любові, підтримки, розуміння та схвалення з боку батьків. Коли дитина ще маленька (до 9 років), батькам легко висловлювати свою любов до неї. Але зростаючи, діти перестають реагувати на подарунки і слова, вони встановлюють нові кордони та переживають підліткову кризу. Щоб побудувати здоровий контакт з дитиною, батькам необхідно:

Розуміти пріоритети та "мову любові" своєї дитини.

Використовувати відповідну "мову любові" згідно з ситуацією, використовуючи всі п'ять мов любові.

Зрозуміння та використання цих принципів спілкування допоможе батькам встановити глибокий зв'язок зі своїми підлітками:

Виразити прихильність: Батьки повинні активно висловлювати свою любов і підтримку підлітку. Це можна робити шляхом словесних визнань, похвали, обіймів, поцілунків та інших форм фізичної близькості.

Виділяти час: Відведення часу для спілкування з підлітком є дуже важливим. Батьки повинні проявляти інтерес до життя та проблем своєї дитини, слухати її, бути наявними в її житті. Важливо виключити відволікаючі фактори під час спілкування, наприклад, вимикати телефон або телевізор.

Виявляти розуміння: Батьки повинні намагатися зрозуміти почуття та переживання підлітка. Вони можуть ставитися до його проблем з толерантністю і емпатією, не засуджуючи його. Важливо висловлювати підтримку і знайомитися зі світоглядом та цінностями своєї дитини.

Виявляти зацікавленість: Батьки повинні показувати активний інтерес до інтересів, хобі та занять підлітка. Це створює відчуття прийняття і розуміння, а також сприяє зміцненню зв'язку між батьками та дитиною.

Використовувати позитивне посилення: Батьки повинні відзначати досягнення підлітка і підкреслювати його сильні сторони. Це може бути вираз вдячності, похвала, нагорода або навіть просто слова підтримки”7

щодо поведінки підлітка, щоб він мав чітке уявлення про межі та обмеження. При цьому важливо бути послідовними та справедливими у виконанні правил.

Стимулювати самостійність: Підліток повинен мати можливість розвивати свої навички, незалежність та самостійність. Батьки можуть давати йому відповідальні завдання та довіру, що сприятиме його самостійному росту і розвитку.

Бути прикладом: Батьки є головними прикладами для своїх дітей. Вони повинні демонструвати позитивні цінності, етику і спосіб життя. Своїми вчинками батьки впливають на формування моральних, етичних та соціальних цінностей у своїх підлітків.

Важливо зрозуміти, що спілкування з підлітками є двостороннім процесом. Батьки повинні бути готовими слухати і розуміти своїх дітей, сприяти відкритості та довірі у взаєминах. Розуміння та активна підтримка батьків можуть значно полегшити підлітковий період і допомогти дитині розвиватися на всіх аспектах свого життя.

Для попередження психічних розладів і захворювань у підлітків і молодих людей, а також для лікування цих станів і відновлення здоров'я, існує багато можливостей для розвитку ранньої психічної витривалості. Важливо мати знання та розуміння перших ознак і симптомів психічного "відхилення", щоб розпочати профілактичні заходи. Батьки можуть допомогти своїм підліткам розвивати життєві навички, які допоможуть їм подолати повсякденні труднощі вдома і в школі. Крім того, психосоціальна підтримка може надаватися на різних рівнях, включаючи школу та громаду.

Висновки до 2 розділу

Експериментальні дослідження, спрямовані на вивчення психічних станів підлітків на різних етапах їхнього розвитку, дають змогу виявити особливості прояву цих станів у підлітковому віці. Результати досліджень показують, що багато підлітків відчувають певну тривожність, що пов'язана зі сприйняттям переживань як травматичних, і це може призводити до хронічних нервових симптомів. Більшість підлітків також виявляють високий рівень фрустрації, страху труднощів і невдач. Одночасно багато підлітків мають низький рівень агресії, проявляють спокій та витривалість у складних ситуаціях. Проте деякі підлітки можуть проявляти виразну ригідність, що проявляється у стереотипній поведінці і незмінності думок та переконань, навіть якщо вони суперечать реальності.

Дослідження також виявили зв'язок між типом виховання і особистісними характеристиками підлітків. Наприклад, директивне виховання може призводити до зростання непослідовності з боку підлітків через їхню емоційну замученість і незгоду з вимогами батьків. Було виявлено сильну кореляцію між ворожістю та тривогою, агресією, а також зворотний зв'язок з фрустрацією. Це означає, що підлітки, які виявляють ворожість, можуть мати підвищений рівень тривоги та агресії, а знижений рівень фрустрації.

Порівнюючи різні типи виховання, було встановлено, що існує взаємозалежність між шкалами "близкість" та "позитивний інтерес", а також між шкалами "директивність" та "непослідовність". Це означає, що якщо підлітки відчувають директивне виховання, то рівень непослідовності з боку батьків може зростати через їхню емоційну

замученість та суперечки щодо вимог батьків.

Дослідження підлітків допомагають зрозуміти, які психічні стани є характерними для цього вікового періоду та як вони пов'язані з типами виховання. Врахування цих результатів може сприяти розробці ефективних стратегій виховання та спілкування з підлітками, що сприятиме їхньому розвитку та адаптації до дорослого життя.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1. Соціалізація відноситься до процесу, за якого людина оволодіває соціальними цінностями, нормами, досвідом і знаннями, що дозволяють їй стати повноправним членом суспільства. Цей процес відбувається як через виховання, тобто усвідомленого впливу на особистість, так і через самостійне осмислення дійсності підлітком. Практично все, що відбувається в житті підлітка, можна розглядати як фактор соціалізації, який формує у нього певні норми поведінки.

Аналізуючи наукову літературу про вплив сучасної сім'ї на процес соціалізації підлітків, можемо зробити висновок, що сім'я є найважливішим інститутом соціалізації особистості, оскільки саме в ній людина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Родина є єдиним місцем, де дитина отримує такий досвід протягом певного періоду часу. Сім'я може бути розглянута як модель та базовий життєвий тренінг для особистості.

Соціалізація в сім'ї відбувається через цілеспрямований процес виховання та соціальне навчання. Процес соціального навчання має два основних напрямки. З одного боку, дитина набуває соціальний досвід під час безпосередньої взаємодії з батьками, братами і сестрами, а з іншого боку, соціалізація відбувається через спостереження за особливостями соціальної взаємодії між іншими членами сім'ї.

2. Поняття системи ставлень і спрямованості особистості є важливими в психології і вивчаються в контексті формування поведінки та вибору цілей особистості. Давайте розглянемо кожне з цих понять окремо.

Система ставлень відноситься до сукупності оцінок, уявлень, переконань та цінностей, які особистість має щодо себе, інших людей, суспільства та різних аспектів життя. Ці ставлення формуються через взаємодію зі світом, соціалізацію і особистий досвід. Система ставлень визначає, як особистість сприймає навколишній світ, як вона оцінює різні явища і які цінності вона вважає важливими.

Спрямованість особистості відноситься до цілей, які вона ставить перед собою і які є орієнтиром для її поведінки та розвитку. Ці спрямованості можуть бути короткотерміновими (наприклад, досягнення успіху у певній справі) або довготерміновими (наприклад, задоволення особистих цілей чи принципів життя). Спрямованість особистості впливає на її мотивацію, вибір дій та зусилля, спрямовані на досягнення цілей.

3. Підлітковий вік є періодом переходу і дозрівання, коли людина знаходиться між дитинством і дорослим життям. Цей етап має на меті готувати підлітка до дорослого життя, і в процесі

виховання формуються його якості особистості, навички, цінності, переконання, морально-етичні норми, моделі поведінки та звички. Ці аспекти є необхідними, щоб підліток міг відчувати себе повноцінним членом суспільства і визначитися зі своїми життєвими цілями, стратегіями поведінки, спілкування та соціальними взаємодіями.

Важливо зазначити, що спосіб виховання в сім'ї та тип відносин між батьками та дітьми мають значний вплив на розвиток особистості підлітка та його соціальне становлення. Однак, необхідно також враховувати роль структури сім'ї. Підлітки часто потребують допомоги та підтримки від батьків і сподіваються на їхній інтерес до них. Грамотна поведінка батьків є важливою, але це може бути недостатньо, щоб підліток відчував позитивний інтерес з боку батьків. Тому вони потребують прикладу дорослих, які, на їхню думку, виявляють позитивний інтерес до них.

У підлітковому віці міжособистісне спілкування з батьками, дорослими та однолітками, суспільно корисна праця та навчання стають домінуючими видами діяльності, які позитивно впливають на психологічний та особистісний розвиток підлітка. Вони прагнуть поводитися як дорослі і мати власні права та можливості. Тому підлітковий розвиток супроводжується постійною проблемою вирівнювання з дорослими.

У цьому віці підлітки починають виявляти більше самостійності і бажання брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя. Вони розвивають своє уявлення про власну ідентичність і починають формувати свої власні цінності та переконання. У цьому процесі вони нерідко випробовують різні моделі поведінки та експериментують зі своїм соціальним оточенням.

Крім того, соціальне спілкування стає все більш важливим для підлітків. Вони активно взаємодіють з однолітками, розширюючи свій соціальний коло і набуваючи досвіду спілкування в різних ситуаціях. Це допомагає їм розвивати навички комунікації, вирішувати конфлікти, розуміти соціальні ролі та норми поведінки.

Загалом, підлітковий вік є важливим етапом у формуванні особистості, соціалізації та готовності до дорослого життя. Він вимагає підтримки, розуміння та належного виховання з боку батьків, родини, школи та суспільства загалом. Тільки шляхом активної взаємодії, підтримки і навчання підлітки зможуть розкрити свій потенціал і стати гармонійними членами суспільства.

4. Експериментальні дослідження проведені з метою вивчення психічних станів підлітків на різних етапах їхнього розвитку та їх оцінки. Результати цих досліджень вказують на певні особливості прояву психічних станів у підлітковому віці.

Зокрема, виявлено, що вищий рівень тривожності у підлітків пов'язаний зі сприйняттям переживань як травматичних і може призводити до хронічних симптомів у нервовій системі. Більшість респондентів також виявили високий рівень фрустрації, страху труднощів і невдач. Загалом, було зауважено, що підлітки відчують певну емоційну напруженість і стрес у своєму житті.

З іншого боку, більшість підлітків проявляють низький рівень агресії, характеризуються спокоєм і витривалістю, що дозволяє їм відстоювати свої позиції у деяких ситуаціях. Але є також частка підлітків, у яких спостерігається виражений рівень ригідності, що проявляється у стереотипній поведінці, думках, переконаннях та їх незмінність, навіть коли вони суперечать реальності.

Дослідники також дослідили зв'язок між типом виховання та особистісними характеристиками підлітків. Зокрема, було встановлено, що директивне виховання може призводити до зростання непослідовності з боку підлітків, через їхню емоційну замученість та незгоду з вимогами батьків. Було також виявлено сильну кореляцію між ворожістю та тривогою, агресією, а також зворотний зв'язок з фрустрацією. Це означає, що підлітки, які виявляють ворожість, можуть мати підвищений рівень тривоги та агресії, а знижений рівень фрустрації.

Порівнюючи різні типи виховання, було встановлено, що існує взаємозалежність між шкалами "близкість" та "позитивний інтерес", а також між шкалами "директивність" та "непослідовність". Це означає, що якщо підлітки відчують директивне виховання, то рівень непослідовності з боку батьків може зростати через їхню емоційну замученість та суперечки щодо вимог батьків.

Порівняльний аналіз також показав, що відсутність послідовності в поведінці батьків під час навчання може заважати емоційному примиренню підлітків зі своїми батьками.

Отже, ці дослідження дозволяють зрозуміти, які психічні стани домінують у підлітковому віці та як вони пов'язані з типами виховання. Врахування цих результатів може сприяти розробці ефективних стратегій виховання та спілкування з підлітками, що допоможе їм розвиватися та адаптуватися до дорослого життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батьків не обирають: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / за ред. Ю. М. Якубової . Київ в. 2017. 168 с.
2. Берон Р. Агресія. Харків. Освіта. 2016. 336 с.
3. Бех І.Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей . *Педагогіка і психологія. 2011. No2(7). С.37-44.*
4. Булах І. С., Лук'янов А. О. Специфіка становлення самотвердження особистості підліткового віку. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. 2013. Вип. 13. С. 154–163.

5. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 19 с.
6. Домова П. Г. Психокорекцій на робота з попередження агресивності підлітків. Вип. 3. Київ в. 2018. С. 3–8.
7. Євтух М.Б, Сердюк О.П. Соціальна педагогіка: Підручник. К.: МАУП, 2002. 232 с. Бібліогр.: с. 221–226.
8. Заваденко Н. М. Гіперактивність і дефіцит уваги в дитячому віці: навч. посібник. Харків. Академічні кола. 2017. 255 с.
9. Захаров А. І. Як допомогти нашим дітям позбутися страху. Харків. 2017. 248 с.
10. Каткова Т. А., Фісіна Н. Г. Психологічні особливості впливу спрямованості особистості старшокласника на професій ний вибір. *Наука і освіта*. 2015. No 7. С. 44–49.
11. Кравченко О. П. Ставлення як критерій особистісного вибору. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. Том 1 : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. Част. 18. Київ : Міленіум, 2006. С. 105 -109.
12. Лаврентьева Г.П. Практична психологія для вихователя. Київ в. ВІПОЛ. 2016. С. 38.
13. Лукасевич О.А. Методичні аспекти дослідження особистісної зрілості. URL: www.confcontact.com/2008oktlnet_tezi/pe_lukash.htm
14. Максименко С.Д. Метод дослідження особистості // *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. Вип. 7. С. 1–8.

15. Мась Н. М. Дослідження факторів формування професійної компетентності майбутніх військових психологів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. Київ, 2009. Випуск 22. С. 49-54.

16. Медіна Т. В. Сексуальна функція молодії української сім'ї : соціологічний аспект. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 2. С. 78–90.

17. Нечаева О.С. Шляхи формування мотивації досягнення успіху в обдарованих підлітків. *Обдарована дитина*. 2007. № 9. С. 25–30.

18. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика. *Практична психологія та соціальна робота*. 2018. Вип. 6–7. С. 3–6.

19. Пономаренко Л. И. Тренінг розвитку рефлексії у підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. Вип. 3. С. 8–17.

20. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.09. «Вікова та педагогічна психологія». Київ в. 2021.20 с.

21. Потеряхин А. М. Психологія управління. Основи міжличностного об'єднання. Київ в. ВІРА-Р. 2019. 384 с.

22. Рейнвальд Н. Личность как предмет психологического анализа. Харьков : Высшая школа, 1974. 165 с.

23. Сердюк Л. З., Данилюк І. В., Турбан В. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія / ред. Л. З. Сердюк. Київ: Інститут

психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712878>

24. Сидоренко О. Л. Соціальна педагогіка як наука: Монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 120 с.

25. Соціально-педагогічні основи розвитку особистості в сучасних умовах комунікації : досвід, проблеми, перспективи: збір. мат. конф./голова редкол. Удалова О. А., члени редкол. Буянова Г. В., Ватагіна В.В., Івженко Ю. В., Похресник А. К. Дніпро: Видавництво «ЖУРФОНД», 2019. 452 с.

26. Супрун К.А. Соціалізація та індивідуалізація як форми розвитку особистості. Актуальні проблеми юриспруденції та психології: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 вересня 2021 р.). Дніпро: ВНПЗ "ДГУ", 2021. С. 205-207.

27. Ткачук Т. А., Плис Н. С. Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у підлітків. Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2. No 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_4_9

28. Фопель К. Як навчити дітей співпрацювати? Київ в. 2016. 56 с.

29. Фурманов І.А. Дитяча агресивність: психодіагностика і корекція Київ в. 2016. 192 с.

30. Холлічер В. Людина і агресія. Київ в. Педагогіка. 2017. 264 с.

31. Цагареллі Ю.А. Методи системної психологічної діагностики на приладі. Активаціометр. Чергнівці. 2019. 254 с.

32. Яворська-Ветрова І. В. Система ставлень і спрямованість особистості. *Редакційна колегія*, 2021. с. 244.

33. Burt S.A., Krueger R.F. Parent-child conflict and the comorbidity among childhood externalizing disorders. *Archives of General Psychiatry*. 2016. vol. 60. 505 p.
34. Christian K. Effects of play intervention on play skills in preschooler children: A pilot study. Poster session presented at the meeting of American Psychological Association. Washington. DC. August. 2020.
35. Coffman J.K., Reliability and validity of the Parent-Child Relationship Inventory (PCRI): Evidence from a longitudinal cross-informant investigation. *Psychological Assessment*. 2019.
36. Efficacy of parent-child interaction therapy: Interim report of a randomized trial with short-term maintenance. *Journal of Clinical Child Psychology*. 2021. P. 34–45.
37. Fromberg D.P. Play and meaning in early childhood education. Boston. 2020.
38. Gau S.S. (2021). Parental and family factors for attention-deficit hyperactivity disorder in Taiwanese children. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 2021. P. 688–696.
39. Osborne L. The effect of parenting behaviors on subsequent child behavior problems in autistic spectrum conditions. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 2018. P. 249–263.
40. Parsons T., Bales R.F. Family. Socialization and Interaction Process. Glencoe, 2015. P. 476.
41. Pospiszyl K. *Psychologia kobiety*.-Warszawa: PWN, 2016. P. 278.
42. Rausch, H.L., Barry, W.A., Hertel, R.K. Communication, conflict, and marriage. San Francisco.: Jossey-Bass. 2014. P.124.

43. Reykowski J. Funkcjonowanie osobowosci w warunkach stresu psychologicznego. Warszawa: PWN, 2016. P. 336.
44. Richter H.E, Patient Familie. Rowohlt: Rembek, 2017. P. 156.
45. Rogiewicz M. Malzenstwo a nerwica: Przegl. Pismienn . Psychiatr. Pol.- 2013. vol.19. P. 499.
46. Schaap C. Communication and adjusment in marriage. Lisse: Swets & Zeitlinger, 2018. P. 81.
47. Szondi L. Podrecznic eksperymentalnej diagnostyki popedow. Warszawa: ERDA. 2017. P. 274.
48. Terman L.M. Psychological Factors in Marital Happiness. New York. 2018. P. 234
49. Thornton, B. Toward a linear prediction of marital happiness. Personality and Social Psychology Bulletin, 1976. P.674-676.
50. Waller W. The old love and the new: divorce and readjustment. New York. 2015. P. 104.
51. Weiss, R.L., Heyman, R.E. A clinical-research overview of couple interactions. The clinical handbook of marriage and couples interventions. Brisbane, Australia: Wiley. 2017. P. 144

ДОДАТКИ

Додаток А

**Методика «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них»
(ADOR – скорочено «Підлітки про батьків») Е. Шефера**

Мета: виявити установки, поведінки й методи виховання батьків так, визначити, як бачать своїх батьків діти підліткового віку.

Респонденти: учні від 14 років.

Обладнання: роздруковані бланки тесту, ручки або олівці.

Інструкція: перед початком експерименту учню пояснюють суть та мету дослідження, після чого йому пред'являється наступна інструкція:

«Просимо тебе оцінити, виходячи із власного досвіду, які із зазначених положень найбільше характерні для твоїх батьків. Для цього уважно прочитай кожне ствердження, не пропускаючи жодного з них. Якщо ти вважаєш, що ствердження повністю відповідає виховним принципам твого батька (або матері), обведи цифру «2». Якщо ти вважаєш, що дане висловлювання частково підходить для твого батька (або матері), обведи цифру «1». Якщо ж на твою думку ствердження не ставиться до твого батька (або матері), то обведи цифру «0».

Потім підліткові видають реєстраційний бланк для заповнення окремо на кожного з батьків. Принципової різниці між формулюваннями висловлювань немає: по відношенню до матері всі ствердження представлені в жіночому роді, а стосовно батька – у чоловічому. Причому бланки заповнюються окремо, спочатку, наприклад, заповнюється бланк, у якому відбиваються виховні

принципи матері, потім цей бланк здається учителю й тільки після цього видається аналогічний бланк, де зазначені положення повинні бути оцінені підлітком уже по відношенню до батька.

Методика Шафера базується на положенні про те, що виховний вплив батьків (так, як це описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних: прийняття – емоційне відкидання, психологічний контроль – психологічна автономія, прихований контроль – відкритий контроль. При цьому прийняття тут має на увазі безумовно позитивне ставлення до дитини не залежно від очікувань батьків.

Емоційне ж відкидання розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність до нього любові й поваги, а подекуди й просто ворожість. Поняття психологічного контролю позначає як певний тиск і навмисне керівництво дітьми, так і ступінь послідовності в здійсненні виховних принципів.

- 1 Дуже часто посміхається мені
- 2 Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, що не можу
- 3 Має недостатню терплячість стосовно мене
- 4 Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися
- 5 Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує
- 6 Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитися
- 7 Вважає, що для мене повинне існувати (багато правил, які я зобов'язаний виконувати
- 8 Постійно скаржитися комусь на мене

- 9 Надає мені стільки волі, скільки мені потрібно
- 10 За одне й те саме один раз карає, а інший – пробачає
- 11 Дуже любить робити що-небудь разом зі мною
- 12 Якщо призначає яку-небудь роботу, то вважає що я повинен робити тільки її,
поки не закінчу
- 13 Починає гніватися й обурюватися із приводу будь-якої дрібниці, що я зробив
- 14 Не вимагає, щоб я запитував у нього дозволу, щоб іти туди, куди захочу
- 15 Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою
- 16 Намагається розвеселити й надихнути мене, коли мені сумно
- 17 Завжди наполягає на тому, що за всі мої провини я повинен бути покараний

- 18 Мало цікавиться тим, що мене хвилює й чого я хочу
- 19 Дозволяє мені йти куди хочу щовечора
- 20 Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді ні
- 21 Завжди з розумінням вислухує мої погляди й думки
- 22 Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказане
- 23 Іноді викликає в мене відчуття, що я йому противний
- 24 Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається
- 25 Мій батько (моя мати)
- 26 Змінює свої рішення так, як йому зручно
- 27 Часто хвалить мене за що-небудь
- 28 Завжди точно хоче знати, що я роблю й де перебуваю
- 29 Хотів би, щоб я став іншим, змінився
- 30 Дозволяє мені самому вибирати собі справи по душі
- 31 Іноді дуже легко мене прощає, а іноді – ні

- 32 Намагається відкрито показати, що любить мене
- 33 Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі
- 34 Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно й скрізь говорить про це
- 35 Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинен» або «не можна»
- 36 Непередбачений у своїх учинках, якщо я зроблю що-небудь погане або гарне
- 37 Вважає, що я повинен мати власну думку
- 38 Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю
- 39 Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього я його чимось ображу або роздратую
- 40 Завжди легко мене прощає
- 41 Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало
- 42 Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно
- 43 Постійно вказує мені, як поводитися
- 44 Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить
- 45 Проведення канікул я планую за власним бажанням
- 46 Іноді може скривдити, а іноді буває добрим і вдячним
- 47 Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав
- 48 Часто перевіряє, чи все я зробив, як він велів
- 49 Як мені здається, гребує мною
- 50 Не втручається в те, чи прибираю я свою кімнату (або куточок) – це моя власність
- 51 Дуже неконкретний у своїх бажаннях і вказівках

Додаток Б

Методика «Самооцінка психічних станів» Г.Ю. Айзенк

№ з/ п	Психічні стани	Підходить	Не дуже підходить	Не підходить
		2	1	0
1	Не відчуваю у собі впевненості			
2	Часто червонію без причини			
3	Мій сон мене непокоїть			
4	Легко починаю нудьгувати			
5	Непокоюся через неприємності, які є тільки в уяві			
6	Мене лякають труднощі			
7	Люблю аналізувати свої недоліки			
8	Мене легко переконати			
9	Я підозріливий			
10	Важко перенешу час очікування			
11	Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, із яких можна знайти вихід			
12	Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом			

13	У неприємних ситуаціях я схильний без поважних причин звинувачувати себе			
14	Нещастя та невдачі нічому мене не вчать			
15	Я часто відмовляюся від боротьби, вважаю її даремною			
16	Я часто почуваю себе беззахисним			
17	Іноді у мене буває стан відчаю			
18	Відчуваю розгубленість перед труднощами			
19	У важкі хвилини життя іноді поведжуся як дитина, хочу, щоб мене пожаліли			
20	Вважаю недоліки свого характеру невиправними			
21	Залишаю за собою право вирішального голосу			
22	Часто при розмові перебиваю співрозмовника			
23	Мене легко розсердити			

24	Люблю робити зауваження іншим			
25	Хочу бути авторитетом для оточуючих			
26	Не задовольняюсь малим, хочу більшого			
27	Коли розгніваюсь, погано себе стримую			
28	Більше люблю керувати, ніж підкорятися			
29	У мене різка, грубувата жестикуляція			
30	Я злопам'ятний			
31	Мені важко змінювати звички			
32	Нелегко переключати увагу			
33	З обережністю ставлюся до всього нового			
34	Мене важко переконати			
35	Нерідко у мене з голови не виходять думки, яких потрібно позбутися			
36	Нелегко зближуюся з людьми			
37	Мене розчаровує навіть незначні зміни плану			
38	Я проявляю впертість			
39	Неохоче йду на ризик			

40	Різко реагую на відхилення від прийнятого мною режиму			
----	---	--	--	--

Методика оцінювання

Підраховується кількість балів за кожну з чотирьох груп питань:

- 1-10-те питання - **тривожність**;

- 11-20-те питання - **фрустрація** (психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації);

III- 21-30-те питання - **агресивність**;

IV - 31-40-ве питання - **ригідність** (тенденція до збереження своїх стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору).

Інтерпретація результатів

Тривожність:

0-7 балів - низька тривожність;

8-14 балів - тривожність середня, допустимого рівня; 15-20 балів - висока тривожність.

Фрустрація:

0-7 балів - висока самооцінка, стійкість до невдач, ви не боїтеся труд-нощів;

8-14 балів - середній рівень самооцінки, має місце фрустрація;

15-20 балів - низька самооцінка, ви уникаєте труднощів, боїтеся невдач.

Агресивність:

0-7 балів - ви спокійні, стримані;

8-14 балів - середній рівень агресії;

15-20 балів - ви агресивні, нестримані, маєте труднощі в

стосунках з людьми.

Ригідність:

0-7 балів - ригідності нема; 8-14 балів - середній рівень;

15-20 балів - сильно виражена ригідність, вам протипоказані зміна місця роботи, зміни в сім'ї.

Додаток В

Методика «Взаємодія: батько-дитина» (ВБД) Марківської І.М.

Інструкція. Позначте ступінь згоди з наступними твердженнями щодо 5- бальної системи. Оцініть твердження окремо для кожного з батьків у бланку відповідей: під літерою М – для матері, під літерою О – для батька.

5 - безсумнівно, так (дуже сильна згода); 4 - загалом, так;

3 - і так, і ні;

2 - швидше ні, ніж так;

1 - ні (абсолютна незгода).

Якщо вже він чогось вимагає від мене, то обов'язково доб'ється цього.

Він завжди карає мене за мої погані вчинки.

Я рідко кажу йому, куди мула і коли повернуся.
Він вважає мене цілком самостійною людиною.
Можу розповісти йому про все, що зі мною відбувається.
Він(а) думає, що я нічого не досягну в житті.
Він(а) чаші помічає в мені недоліки, ніж переваги.
Він часто доручає мені важливі і важкі справи.
Нам важко досягти взаємної згоди.
Іноді він може дозволити те, що ще вчора забороняв.
Я завжди враховую його (її) думку.
Я хотів би, щоб мої майбутні діти ставилися до мене так само, як до нього (до неї).

Я рідко роблю з першого разу те, про що він мене просить.
Він(а) мене рідко лає.
Він намагається контролювати всі мої дії та вчинки.
Вважає, що головне – це слухатися його (її).

Якщо у мене трапляється нещастя, насамперед я поділяюся з ним (з нею)

Він(а) не поділяє моїх захоплень.
Він не вважає мене таким розумним і здатним, як йому хотілося

б.

Він може визнати свою неправоту і вибачитися переді мною.
Він часто йде у мене на повіді.
Ніколи не скажеш напевно, як він поставиться до моїх слів.
Можу сказати, що він для мене авторитетна людина.
Мені подобаються наші з нею стосунки.
Вдома він дає мені більше обов'язків, ніж у сім'ях більшості

моїх

друзів.

Буває, що застосовує до мене фізичні покарання.

Навіть якщо я не хочу, мені доводиться робити так, як хоче він(а).

Вважає, що він краще знає, що мені потрібно.

Він(а) завжди мені співчуває.

Мені здається він мене розуміє.

Він(а) хотіла б у мені багато чого змінити.

При прийнятті сімейних рішень він завжди враховує мою думку.

Він завжди погоджується з моїми ідеями та пропозиціями.

Ніколи не знаєш, що від нього чекати.

Він є для мене еталоном і прикладом у всьому.

Я вважаю, що він правильно виховує мене.

Він(а) висуває до мене багато вимог.

За характером він м'яка людина.

Зазвичай він мені дозволяє повертатися додому, мота я захочу.

Він(а) прагне захистити мене від труднощів та неприємностей життя.

Він не допускає, щоб я помічав його слабкості і недоліки.

Я відчуваю, що йому подобається їй мій характер.

Він часто критикує мене по дрібницях.

Він(а) завжди охоче мене вислуховує.

Ми розходимося з ним (з нею) з багатьох питань.

Він(а) карає мене за такі вчинки, які робить сам(а).

Я поділяю більшість його (її) поглядів.

Я втомлююсь від повсякденного спілкування з ним (з нею).

Він часто змушує мене робити те, що мені не хочеться.

Прощає мені те, за що інші покарали б.

Він(а) хоче знати про мене все: про що я думаю, як належу до своїх друзів і т.п.

Я не раджуся з ним (з нею), з ким мені дружити.

Можу сказати, що він(а) – найближча мені людина.

Він весь час висловлює невдоволення мною.

Думаю, він вітає мою поведінку.

Він(а) бере участь у справах, які я вигадую.

Ми по-різному з ним представляємо моє майбутнє життя.

Поодинокі мої вчинки можуть викликати в нього (ні) то закиди, то похвалу.

Мені хотілося б бути схожим на нього.

Я хочу, щоб він завжди ставився до мене так само, як зараз.

Усі три форми опитувальника (дитяча та дорослі) обробляються за подібною схемою. Підраховується загальна кількість балів за кожною шкалою, при цьому враховується – це прямі або зворотні твердження. Зворотні твердження переводять у бали наступним чином:

- відповіді 1 2 3 4 5

- бали 5 4 3 2 1

У бланках-ключах зворотні питання позначені зірочками. Оскільки шкали 3 та 5 містять по 10 тверджень, а не по п'ять, як у решті, то арифметична сума балів за цими шкалами ділиться на два. Сумарна оцінка проставляється у останньому стовпці реєстраційного бланка. Кожен рядок бланка для відповідей

належить до однієї шкали (див. ключ). Наприклад, до 1-ї шкали відносяться твердження: 1, 13, 25, 37, 49; до 10-ї шкали: 12, 24,

36, 48, 60; до 3-ї шкали: 3, 4,
15, 16, 27, 28, 39, 40, 51, 52 і т.д.

